

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ƏDLİYYƏ NAZİRLİYİ
MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI MƏRKƏZİ

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
TERMINOLOGİYA KOMİSSİYASI

Xidməti istifadə üçün

Nüsxə № _____

**SOYUQ SİLAHIN
KRİMİNALİSTİK EKSPERTİZASI ÜZRƏ**

**XÜSUSİ TERMINLƏRİN
İZAHLI SÖZLÜYÜ**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Terminologiya Komissiyasının və
Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin
Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr olunur

Bakı "Sabah"- 2008

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizası üzrə xüsusi terminlərin izahlı sözlüyü. Bakı, 2008. 84 səh.
Sözlük h.e.n. Cabir Əhmədov tərəfindən hazırlanmışdır.

Redaktorlar: h.e.d. Fuad Cavadov, f.e.d. Yusif Rüstəmov.
Rəyçilər: f.e.d. Sayalı Sadıqova, h.e.n. Əlisoltan Osmanov, h.e.n. Bəxşeyiş Əsgərov

The glossary of special terms of criminalistical examinations of the cold steels. Baku, 2008. 84 p.
Prepared by Jabir Ahmadov, candidate of law sciences.

Editor: d.l.s. Fuad Javadov, d.ph.s. Yusif Rustamov.
Reviewer: d.ph.s. Sayali Sadigova, c.l.s. Alisoltan Osmanov, c.l.s. Bakhshsheish Askerov

A vast explanation of the terminology and conceptions utilized in the theoretical and practical spheres of the cold arms, also specifying the design properties of them were presented in the vocabulary. Except for the specific terms associated with weaponology the vocabulary contains the terms from the sciences such as material technology, mechanics and strength of materials which are used more frequently in the expert judgments.

The manual was intended for the use of expert-criminalists, investigation and court officials, as well as high school instructors/lecturers and scientists.

Ə $\frac{4602000000}{029-2008}$

ISBN 5-86106-014-2

© Jab Yk, 2008.

ÖN SÖZ

Məhkəmə ekspertizası üzrə bir çox terminlərin hüquq və təbiət elmlərinin sintezindən yaranması terminologiyanın hüquq və ya texniki təhsilli ekspertlər, ayrı-ayrı hallarda, o cümlədən ekspertiza təyin olunması hallarında məhkəmə-istintaq orqanları tərəfindən birmənalı başa düşülməsində müəyyən çətinliklər yaranır.

Sözlükdə soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının nəzəri və praktik sahələrində istifadə olunan, soyuq silahın ayrı-ayrı növlərinin konstruktiv xüsusiyyətlərini xarakterizə edən termin və anlayışlar toplanmış, həmçinin görünüşcə soyuq silahın əsas nümunələrinə oxşar, lakin soyuq silah hesab edilməyən, bununla belə, tez-tez ekspertizaya göndərilən bəzi predmetlər də əks olunmuşdur. Silahşünaslığa dair spesifik terminlərdən başqa ekspert rəylərində tez-tez istifadə olunan materialşünaslıq, mexanika, materialların müqaviməti üzrə terminlər də bu sözlüyə daxil edilmişdir. Gənclər arasında şərq əlbəyaxa döyüş növlərinə marağın artması və bu zaman istifadə olunan məhvedici vasitələrin tətbiqi üsullarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq kriminalistik təcrübədə ən çox rast gəlinən predmetlərin də adı sözlüyə salınmışdır.

Kriminalistikaya, məhkəmə ekspertizasına dair terminlərin ayrıca sistemləşdirilməsi ənənəsinə əməl olunaraq bu terminlərə sözlükdə yer verilməmişdir.

Sözlük predmetə baxış, ekspertiza üçün materialların hazırlanması və ekspertizanın aparılması prosesində soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının əsas terminlərinin eyni cür izah olunması, başa düşülməsi və işlədilməsində ekspert-kriminalistlərə, təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının işçilərinə, həmçinin ali hüquq məktəblərinin müəllimlərinə və elmi işçilərə elmi fəaliyyətdə kömək edəcəkdir.

SÖZLÜYÜN QURULUŞU HAQQINDA

1. Sözlükdə hər bir termin yalnız bir dəfə izah olunur. Terminlər əlifba sırası ilə düzülüb. Eyni köklü terminlərin yerləşməsində son şəkilçilərin əlifba sırası gözlənilir.

2. Terminlər, bir qayda olaraq, tək şəkildə verilir. Əgər termin daha çox cəm şəklində işlənirsə, o zaman cəm şəkildən istifadə olunur. Məsəl üçün, **Ov bıçaqları; Samuraylar.**

3. Terminin bir neçə mənası olduqda hər bir məna rəqəmlərlə ayrılır. Məsəl üçün, **Espadon** – 1. İngiltərə kavaləriya şpaçasının növ müxtəlifliyidir; 2. 1950-ci illərdə istifadə olunan xüsusi duel və idman sablyasıdır.

4. Sözlükdə istinad sistemi mövcuddur: eyni mənsubiyyətli terminlər yanaşı yerləşdirilmişdir, istinad edilən izahatların başlığı tünd rəngdə verilmişdir. Məsəl üçün,

Bıçaq.

Bıçaq, Azərbaycan – *bax: Azərbaycan bıçaqları.*

5. Əgər termin söz birləşməsindən ibarətdirsə, ilk sözün əlifba sırası ilə düzülür. Əgər ilk sözlər eynidirsə, ikinci sözün əlifba sırasına əməl olunur. İkinci sözlər təkrar olunduqda üçüncü sözün əlifbaya uyğun düzülməsi qaydası gözlənilir və i.a. Məsəl üçün,

Deşici soyuq silah.

Deşici-kəsici soyuq silah.

Deşici-kəsici-çapıcı soyuq silah.

Deşici-çapıcı soyuq silah.

6. Baş sözdən birbaşa sonra mötərizə içərisində həmin sözün sinonimi göstərilir. Məsəl üçün,

Çekmar (çukmar, çoxmar, sokmar).

Dzütte (cüette).

Nunçaku (nuntayaku).

7. Terminlərin izahında sözün yarandığı dildəki şəkli göstərilə bilər. Məsəl üçün,

Alebarda – (*orta əsr alman dilində «helmbarte», yəni sekira və ya aypara şəklində uzun saplı balta deməkdir*).

Kastet – (*fransızca «casser» - sındırmaq, əzmək və «tête» - baş sözlərindəndir*).

A

Abxaz bıçağı – abxaz xalqının milli bıçağıdır. Tiyəsi ikitərəfli itilənməyə malik olub təkəğızlidir. Ağzı ucuna doğru dairəvi qatlanır. Ən geniş yayılmışlarının uzunluğu 217-230 mm-dir. tiyəsinin hər iki yan səthində novşəkilli batıqlar vardır. Küpü 2,5 mm-dən 3,0 mm-dək qalınlıqda olub azacıq əyilməklə tiyənin ağzına birləşir. Bir çox hallarda tiyənin daban sahəsinə küpdən 1-2 mm məsafədə bir neçə ulduz, xaç, müxtəlif fiqur və heyvan təsvirləri və s. əks olunur. Dəstək qara və ya tünd boz rəngli buynuz materialından hazırlanır, sancma üsulu ilə tiyəyə bərkidilir. Quyruqcuğun ucu dəstəyin arxa son kənarında qatlanaraq ilgək formasına salınır; həmin ilgəyə üzərində dəri materialından bəndi olan metal halqa keçirilir. Tiyə ilə dəstək arasına latun araquat salınır. Dəstəyin ən kəsiyi, adətən, ovalşəkillidir. A.b.-nin qını ağac materialdandır, səthinə qara rəngli dəri materialdan örtük çəkilir və asılqan qayış bağlanır. A.b. milli geyim elementi kimi bel kəmərinin başlığından 30-35 mm sol tərəfdə qurşağa bağlanır.

Ağ silah – «soyuq silah» termininin köhnə ədəbiyyatda istifadə olunan sinonimidir. Bütün növ və tipli tiyəli soyuq silahları ifadə edirdi.

Akinak – skif qısa qılıncıdır. Əlbəyaxa döyüş üçün orta tiyəli deşici soyuq silahdır. Tiyəsinin uzunluğu 400-600 mm-dir, dəstəyi ürək formasında olub hamar və yaxud çapıqlıdır, kəşiməsi kəpənəkşəkilli, dəstəyin üst kənarı yastıdır.

Alebarda – (orta əsr alman dilində «helmbarte», yəni sekira və ya aypara şəklində uzun saplı balta deməkdir) uzun nizəyə bərkidilmiş balta şəklində saplı deşici və çapıcı soyuq silahdır. XIV-XVI əsrlərdə bir çox Avropa ölkələrinin piyada qoşunlarının silahlandırılmasında,

XVIII əsrədək isə parad silahı kimi istifadə olunmuşdur. Bavariya, italyan, alman, niderland, tirol, unter-zabit, flamand və s. növləri fərqləndirilir.

Amikta – hind soyuq silahlarının ümumiləşdirilmiş adıdır.

Antabka – arbaletin qundağına (yatağına) qayıqın bərkidilməsi üçün detaldır.

Arbalet – orta əsrlərdə Avropa ölkələrində istifadə olunan soyuq atıcı silahdır. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış tuncdan hazırlanmış buraxıcı mexanizmlər arbaletin hələ b.e.ə. 200-cü ildə mövcud olduğunu göstərir. Bununla belə, bəzi Çin mənbələri məlumat verir ki, göstərilən tarixdən yüz il əvvəl də insanlar arbaletdən istifadə etmişlər. Qarışıq qövslü arbaletlər polad qövslü arbaletlərlə müqayisələ daha yüngül olduğundan və eyni tarımlı kırıqla daha uzağa atmaq qabiliyyətinə malik olmasına və etibarlılığına görə daha geniş yayılmışdı. Orta əsrlərdə polad qövsün yaranması arbaletin konstruksiyasında mühüm dəyişiklik etmişdir. Öz parametrlərinə görə polad qövs yalnız üzvi şüşə-plastik və digər müasir materiallardan geri qalır. Arbalet əyilmiş qövsdən, kırıqdən, tutucu dişlərdən və buraxıcı qarmaqdan ibarətdir. Qarmaq sıxıldıqda dişcik kırıqı bıxır və ox arbaletdən atılır. Kırıqı arxa nöqtəyə dartan gərilmə mexanizmini dayaq fiksasiya edir. Gərilmə mexanizminin konstruksiyası dişli çarxın ən ilkin nümunələrindəndir.

Asqı – qının qurşaqdan asılması üçün elementdir.

Atipik soyuq silah – soyuq silahın bütün cinsi əlamətlərinə malik olan, lakin quruluşuna, idarə olunma, əldə tutma və təsiretmə üsuluna görə təsnifat sistemində analoqu olmayan soyuq silahdır. Ümumi konstruksiyasına görə iki yarımşifə ayrılır: a) tam qeyri-tipik orijinal konstruksiyalı və b) maskalanmış.

Atipik soyuq silah, maskalanmış – *bax*: **Maskalanmış atipik soyuq silah.**

Atipik soyuq silah, tam orijinal konstruksiyalı – *bax*: **Tam atipik orijinal konstruksiyalı soyuq silah.**

Atıcı xəncər – tiyəsinin simmetriyası, düz uçuş üçün normal balanslaşdırılması ilə xarakterizə olunan, zərbəyədavamlı (dəri, plastması bəzi növləri, bəzən ağac) materialdan dəstəyə malik soyuq silahdır. Tiyəsinin uzunluğu təqribən 300 mm-dir.

Aybalta – Orta Asiya döyüş baltasıdır.

Azərbaycan bıçaqları – azərbaycan xalqının milli bıçaqlarıdır. Tiyəsi ikitərəfli itilənməyə malik olub təkəğızlidir. Ağzı ucuna doğru dairəvi qatlanır. Tiyəsinin hər iki yan səthində paralel yerləşmiş, iki və ya üç ədəd novşəkilli batıqları vardır. Küpü düz və ya uc sahədə cüzi dərəcədə üstə əyilməklə tiyənin ağzı ilə birləşir. Rudimentar (tam inkişaf etməmiş) məhdudlaşırıcıya malikdir. Dəstək ağac, sümük və ya buynuz materialından hazırlanır, sancma üsulu ilə tiyəyə bərkidilir. Quyuqcuğun ucu dəstəyin arxa son kənarında qatlanır və ya bərkidilir. Tiyə ilə dəstək arasına metal papaqcıq salınır. Dəstəyin arxası başlıq formasında olub maksimal qabarit ölçülərinə malikdir. A.b.-nin qını ağac materialdandır, səthinə qara rəngli dəri materialdan örtük çəkilir və asılqan qayış bağlanır. A.b. milli geyim elementi kimi bel kəmərinə taxılır.

Azərbaycan xəncəri –Azərbaycan milli xəncərləri iki tipdə - qəmə və beybut tipli olur.

B

Badik – Malayziya, İndoneziya və Filippində yayılmış döyüş bıçağıdır.

Balisonq (bali-sonq) – düz, təkəğızlı tiyəsi olan filippin qatlama bıçağıdır.

Balister – yatağında novları olmayan arbalet növüdür. Daş və yaxud qurğuşun güllə atmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Balta – odun doğramaq, ağac kəsmək, daş yonmaq və s. üçün işlək hissəsi metaldan, sapı ağacdən olan alətdir. İnşaatda, təsərrüfatda, məişətdə və s.-də geniş işlədilir. İlk daş B.-lar Neolit dövründən məlumdur. Eneolitdə metal B.-lardan əmək aləti və silah kimi istifadə olunurdu. *Bax: Döyüş baltası.*

Bayonet (baqinet) – bıçaq və ya xəncər tipli arxaik soyuq silahdır. Dəstəyi tüfəngin lülə kanalına taxıla bilirdi. Beləliklə, özlüyündə döyüş bıçağı olan B. tüfəngə bərkidildikdə sonradan yaranmış süngü kimi istifadə olunurdu.

Berdış – (*polyakca «berysz» söz., balta*) aypara formalı enli (40-100 sm) ağızlı baltanın uzun sapa (200 sm-dən artıq) bərkidilməsindən ibarət saplı çapıçı soyuq silahdır. Kürəkdə gəzdirməsi üçün onun sapına qayış bərkidilirdi. XV-XVII əsrlərdə Şərqi Avropa ölkələrinin oxçularının silahlandırılmasında istifadə olunmuşdur; ox atıcısı ondan dayaq kimi də istifadə edə bilirdi.

Beybut – deşici-çapıçı xassəli xəncərdir. Taxta dəstəyi və hər iki tərəfində iki novu olan əyri tiyəsi vardır. Qafqaz və Orta Asiya xəncərlərinin növ müxtəlifliyidir. B.-dan I Dünya müharibəsi dövründə bir sıra ölkələrin artilleriya ordusunun silahlandırılmasında istifadə olunmuşdur.

Bərklik – materialı başqa cisimlə sıxdıqda və ya cızdıqda onun cismə göstərdiyi müqavimətdir. B. ölçmə üsulundan, materialın möhkəmliyindən və plastikliyindən asılıdır. Bərklik göstəricisi möhkəmlik

və plastik göstəriciləri ilə sıx bağlıdır və sınaqların aparılmasının konkret şərtlərindən asılıdır.

Bilbalt – özbək döyüş baltasıdır.

Bisici – ucuna itiuclu yük bağlanmış qamçıdır. Zərbə yükün iti hissəsi ilə yetirilir. Gürzün analoqu olaraq şərqli soyuq silahıdır.

Bıçaq – tiyə (əksər halda təkəğizli) və dəstəkdən ibarət kəsici və deşici-kəsici xassəli predmetdir. B.-ın təyinatına müvafiq olan konstruktiv xüsusiyyətlər onun konkret yarım növ və növ müxtəlifliyini, eləcə də soyuq silaha mənsub olması faktını təyin edir. Tiyəsinin dəstəyə bərkidilmə üsuluna görə B.-lar qatlanan və qatlanmayan olur. Bəzi bıçaq növləri söykəyə (məhdudlaşdırıcıya) malikdir. Yalnız deşici-kəsici xassəli bıçaqlar (bütün döyüş (hərbi və bəzi mülki) bıçaqları, ov bıçaqlarının bir çox yarım növləri) soyuq silah hesab edilir. Azərbaycanda aşkar edilmiş ən qədim bıçaq çaxmaqdaşdan olub aşağı Paleolit dövrünə aiddir.

Bıçaq, «Kəpənək» – *bax*: «Kəpənək» bıçaq.

Bıçaq, abxaz – *bax*: Abxaz bıçağı.

Bıçaq, Azərbaycan – *bax*: Azərbaycan bıçaqları.

Bıçaq, dalğic – *bax*: Dalğic bıçağı.

Bıçaq, milli – *bax*: Milli bıçaqlar.

Bıçaq, ov – *bax*: Ov bıçaqları.

Bıçaq, skaut – *bax*: Skaut bıçağı.

Bıçaq, tibb – *bax*: Tibb bıçaqları.

Bıçaq, turist – *bax*: Turist bıçaqları.

Bıçaq, türkmən – *bax*: Türkmən bıçaqları.

Bıçaq, təsərrüfat – *bax*: Təsərrüfat bıçaqları.

Bıçaq, fin – *bax*: Fin bıçaqları.

Bıçaq, xivə – *bax*: Xivə alğıc bıçağı.

Bıçaq, çoxpredmetli – *bax*: Çoxpredmetli bıçaq.

Bıçaq, hərbi – *bax*: Hərbi bıçaqlar.

Bıçaq, özbək – *bax*: Özbək bıçaqları.

Bıçağın gövdəsi – bıçaq tiyəsinin quyruqcuğu olmaqla dəstəyin əsasını təşkil edən elementdir. Yastı formalıdır, üzərində bərkidicilərin keçirilməsi üçün müvafiq dəşikləri olur.

Bolas – uzun yüngül ipin ucuna bağlanmış zərbə yükündən ibarət atıcı soyuq silahdır.

Boyama – soyuq silahın detallarının səthinə lak-boya təbəqəsinin çəkilməsidir. Antikorroziya qoruyucu qismində tətbiq olunur, həmçinin estetik xüsusiyyətlər vermək üçündür.

Bumeranq – döyüş və ov soyuq atıcı silahı, atıcı dəyənəyin növ müxtəlifliyidir. Qədim Misirdə, Hindistanın cənubunda, Cənub-Şərqi Asiyada və digər yerlərdə döyüş və ov silahı qismində istifadə olunmuşdur. Bir səthi yastı, digər səthi isə qabarıq, əyri təbəqə formasında olan bumeranq hal-hazırda Avstraliyanın aborijenləri arasında geniş yayılmışdır. Adətən, onun uzunluğu – 615 mm, eni – 60-75 mm, qalınlığı – 20-30 mm, əyilmə bucağı – 90-130 dərəcədir.

Bunçuk – silah qismində gəzdirilsə də simvolik xarakter daşıyırdı. At tükündən saçaqları və iki gümüş qotazı, 250 sm-dək uzunluqda sapı var idi. Ucu kürəvi və ya sivri olurdu. XV-XVIII əsrlərdə türk paşalarının, Polşa və Ukrayna getmanlarının hakimiyyət rəmzi idi.

Butafor soyuq silahlar – (*italyanca «butter» və «for» sözlərindən yaranıb, orijinalın əvəzinə saxta predmetlərin ətrafdakılara nümayiş etdirilməsini ifadə edir*) – yalnız görünüş üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silah

formalarıdır, onlara zahiri effekt xasdır, yəni xüsusilə ona məsafədən tamaşa etdikdə üzərinə bərkidilmiş ucuz əvəzedici bəzək əşyaları müəyyən zövqverici görünüş yaradır. Əslində isə onun tiyəsi yumşaq materialdan hazırlanır, kütdür və s. bəzən isə tiyəsi, ümumiyyətlə olmaya, yəni dəstəklə qın vahid bütövlük təşkil edə bilər.

Buraxıcı mexanizm – arbaletin dartılmış kirişinin lazım olan anda buraxılması üçün mexaniki qurğudur.

Buzdixan – altıdan çox qanadı olan şəşpər formalı vurucu-əzici soyuq silahdır.

C

Cərid – nazik qısa atıcı nizədir. Döyüşçünün sol qurşağına bağlanmış çox da böyük olmayan qabda (cizədə) daşınırdı. Əsasən Yaxın Şərq xalqlarında istifadə olunmuşdur.

Cida – qədim deşici soyuq silah növü. Daş və ya sümük uclu cidadan üst Paleolit dövründən istifadə edilmişdir. C. əsasən ox məlum olmayan tayfalar (misal üçün, avstraliyalılar) üçün xarakterik idi. Azərbaycanda orta əsrlərədək mövcud olmuşdur. Uzunluğu nizəyə bərabər olub (150-180 sm), yastı və yaxud konusşəkilli tiyənin nazik yüngül sapın ucuna geydirilməsindən ibarətdir. D.-dan nisbətən uzaq məsafəyə (5-15 metr) əllə atmaq üçün piyada qoşunlarında istifadə olunmuşdur.

Cilalama – məmulat səthinin təmizlik sinfini (12-14-cü sinfədək) artırmaq, məmulatı lazımi ölçülərə çatdırmaq, müəyyən xassəli səth qatı almaq, habelə onların üzərinə dekorativ parlaqlıq vermək üçün tamamlama emalı əməliyyatıdır.

Cinayətin aləti – cinayətin törədilməsində istifadə olunmuş hər hansı bir predmetdir. Cinayət alətinə daxil olan predmetlərin dairəsi məhdudlaşdırılmamışdır.

Ç

Çapacaq – qədimdə ibtidai insanların işlətdikləri daş əmək alətidir. Ovlanan heyvanları doğramaq, yarmaq, ağacları kəsmək və s. üçün istifadə olunmuşdur. Ürəkşəkili, badamvari, kəskin itiağızlı və s. Ç.-lar müəyyən edilmişdir. Azıx mağarasından və Qazax r-nu ərazisindən çoxlu Ç. tapılmışdır.

Çapıcı soyuq silah – soyuq silahın təsiretmə (məhvətmə) üçulua görə yarımşifdir; onun tiyəsi yalnız çapıcı zədə yetirə bilər (tesakın, alebardanın bəzi növləri, döyüş baltaları, berdiş).

Çarpaz deformasiya – predmetin uzununa oxuna perpendikulyar istiqamətdə yerləşən deformasiyadır.

Çarpaz, çarpazşəkili kəşimə – soyuq silahın dəstəyinə perpendikulyar olaraq dəstəklə birləşmə sahəsində tiyəyə bərkidilən detaldır; rəqibin silahı tiyənin ağızlığı və ya küpü ilə sürüşərsə, əl-barmaqlarının zədələnməsinin qarşısını alır. Ç.k.-nin ucları düz və ya önə doğru, yaxud əks tərəflərə qatlanmış vəziyyətdə ola bilər. Ç.k. daha çox dəstəkli uzuntiyəli soyuq silahlara xasdır.

Çaşpar – özbək gürzüdür.

Çekmar (çukmar, çoxmar, sokmar) – canavar ovlamaq üçün ucunda nazıldılmış hissəsi olan, ağcaqovaq və tozağacı parçasından düzəldilmiş dəyənəkdir (tatarlar istifadə edirdi).

Çen – ikiəğzlı, düz tiyəli Çin qılıncıdır.

Çəki – materiyanın inersiya və qravitasiya xassələrini müəyyən edən fiziki xarakteristikasıdır. Cismın dayağa göstərdiyi təsir qüvvəsidir: $P=mg$ (m-cismın kütləsi, g-sərbəstdüşmə təcilidir).

Çəkiç – başlıq və dəstəkdən ibarət əl alətidir; eyni zamanda silah kimi istifadə olunmuşdur. *Bax: Döyüş çəkiç.*

Çərkəz sablyası – qolçağı deşmək üçün süngü şəkilli ucluğa malik sablyadır.

Çopper – (*ingiliscə «chopper» - balta, dəhrə*) – qədim dövrə aid kobud çərpa alətidir. İbtidai insanlar Ç. tipli aləti çaydaşının bir tərəfindən bir neçə qəlpə qoparmaq üsulu ilə hazırlamışlar. Azərbaycanda Ç. tipli əmək alətləri Azıx mağarasında aşkar olunmuşdur.

Çoxpredmetli bıçaq – əsas tiyəsindən başqa əlavə tiyəyə, mişara, vintaçana, bizə, ştopora, qayçıya və s. malik bıçaqdır. Əlavə predmetlər, adətən, diyircəkli bərkitmə vasitəsilə qatlanan konstruksiyalıdır. Əsas tiyə qatlanan ola və ya olmaya bilər. Soyuq silah hesab edilən çoxpredmetli bıçaqlara yalnız ov bıçağının bəzi nümunələri aiddir.

Çub – özbək tiyəli soyuq silahının qınının üst qatıdır.

D

Daban – tiyənin əsasında onun ağzına və quyruquçuna birləşən itilənməmiş hamar hissəsidir.

Dağılma – xarici qüvvələrin daxili gərginliyə təsiri və nəticədə məmulatın dağılması ilə başa çatan kinetik prosesdir.

Dağıstan xəncəri – qəmə tipli dağıstan xalqlarının milli xəncəridir. Dəstəyinin başlığı xeyli uzadılmışdır.

Dalğic bıçağı – müxtəlif sualtı işlərin yerinə yetirilməsi, o cümlədən dalğic bitki cəngəlliklərinə, siqnal naqilləri və

telefon kabellərinə dolaşdıqda onların kəsilməsi üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi alətdir. Görünüşü iri ov bıçağına oxşayır. Bəzi nümunələrinin küpündə mişarı vardır. Suda batan və batmayan formaları vardır. Bıçağın qurşağa bərkidilməsi üçün deşikli metal qıندان, qıça bərkidilməsi üçün isə rezin və yaxud plastmas qutudan istifadə olunur. Soyuq silah hesab edilmir.

Damğa – silahı, onun tiyəsini və ya dəstəyini hazırlayan silah ustasının nişanıdır. Qəbilə quruluşu dövründə totemizmlə əlaqədar olaraq hər hansı əşyanın kimə məxsus olduğunu bildirən nişan, işarə qismində meydana gəldiyi ehtimal olunur. Daha çox qədim türk tayfalarında xüsusi mülkiyyət nişanı kimi istifadə olunmuş, sonralar ümumtayfa, sülalə nişanına, dövlət gerbinə çevrilmişdir («Oğuz Bilgə Tamğacı» və s.). Rus dilindəki «таможня» termini də D. sözündəndir.

Daqa – əsas uzuntiyəli (şpaqa, palaş və s.) silaha əlavə olaraq sol əldə tutmaq üçün qısatıyətli deşici soyuq silahdır. D.-nin tiyəsi stiletin tiyəsi kimidir, efesi geniş qövslüdür, çarpazşəkili kəşişməsinin ucları önə doğru yönəlmişdir.

Defekt – (*latınca «defectus» - qüsur, nöqsan*) – hazır predmetin (soyuq silahın) və yaxud yarımfabrikatın hazırlanması zamanı məmulatın keyfiyyəti üzrə texniki şərtlərində nəzərdə tutulmuş xassələri məcmusunun tam və ya qismən pozulmasıdır.

Defekt, daxili – məmulatın səthində, soyuq silahın dəstəyinin daxili hissələrində və digər mürəkkəb detallarında 1 mm-dən çox dərinliyə malik defektlərdir.

Defekt, səthi – məmulatın səthində yerləşən defektdir.

Defektoskopiya – («defect» + *yunanca «skopeo» - baxıram*) – material, yarımfabrikat və məmulatın tamlığını pozmadan defektlərini aşkara çıxarmaq üçün istifadə edilən kompleks nəzarət üsulları və vasitələri. Soyuq

silahın tədqiqi zamanı rentgenoqrafik defektoskopiya və qamma-defektoskopiya üsullarından istifadə olunur.

Deformasiya – (latınca «*deformatio*» - *təhrifetmə*) – xarici qüvvənin təsiri ilə bərk cismin nöqtələrinin nisbi vəziyyətlərinin dəyişməsidir. Ən sadə formaları dartılma-sıxılma, sürüşmə, burulma və əyilmədir. Təsir kəsildikdən sonra D. yox olarsa, ona elastik, əks halda plastik D. deyilir. Kəsikdə vahid sahəyə düşən qüvvə (gərginlik) elastiklik sərhədini keçmirsə, cisim elastik D.-ya, keçirsə plastik D.-ya uğrayır.

Deformasiya xassəsi – predmetin konstruksiyasının və ya onun hissəsinin sərtlilik və etibarlılığının davamlılığını xarakterizə edən xassələrdir.

Deformasiya, çarpaz – *bax*: **Çarpaz deformasiya.**

Deformasiya, möhkəm – *bax*: **Elastik deformasiya.**

Deformasiya, plastik – *bax*: **Plastik deformasiya.**

Deformasiya, yastı – *bax*: **Yastı deformasiya.**

Deformasiyaya uğrama – material və ya məmulatın deformasiyasına səbəb ola biləcək xarici təsirdir.

Deşici soyuq silah – təsiretmə (məhvetmə) prinsipinə görə soyuq silahın yarımşifidir; bu silahın tiyəsi yalnız deşici xəsarət yetirmək qabiliyyətinə malikdir (nizə, pika, konçar, kortik, stilet, şpaqa, rapirə, iynəşəkilli süngü, süngü-şpaqa, kütağızlı xəncər, döyüş yabası).

Deşici-kəsici soyuq silah – təsiretmə (məhvetmə) prinsipinə görə soyuq silahın yarımşifidir; bu silahın tiyəsi deşici-kəsici xəsarət yetirmək qabiliyyətinə malikdir (itiağızlı qısatiyəli xəncərlər, bıçaqlar, süngü-bıçaqlar, ov nizəsi, yastı süngülərin bəzi nümunələri).

Deşici-çapıcı soyuq silah – təsiretmə (məhvetmə) prinsipinə görə soyuq silahın yarımşifidir; bu silahın tiyəsi deşici və ya çapıcı xəsarət yetirmək qabiliyyətinə malikdir

(şaşka, palaş, sablyanın, süngü-tesakın, tesakın, yarımşablyanın, ortatıyəli xəncərin bəzi növ müxtəliflikləri).

Deşici-kəsici-çapıcı soyuq silah – təsiretmə (məhvətmə) prinsipinə görə soyuq silahın yarımşablıdır; bu silahın tiyəsi deşici-kəsici və yaxud çapıcı-kəsici xəsarət yetirmək qabiliyyətinə malikdir (yatağanın bütün növ müxtəliflikləri, sablyanın, orta əsr xəncərlərinin, tesakların, süngü-tesakların bəzi növ müxtəliflikləri).

Dəməşq – Suriyada hazırlanan polad növüdür.

Dəmir – qara metallar qrupuna aid kimyəvi elementdir; müasir texnikanın olduqca vacib metalıdır. Metal məhsulların təqribən 95 %-ni D. ərintiləri təşkil edir. Soyuq silah istehsalında olduqca geniş yayılmışdır.

Dəhrə – polad tiyədən və qısa ağac şapdan ibarət kənd təsərrüfatı alətidir; müxtəlif təsərrüfat işlərində, lakin ən çox baramaçılıqda (tut yarpaqlarının qırılmasında) istifadə olunur. Azərbaycanın bütün bölgələrində yayılan D.-lər tiyəsinin böyük-küçüklüyü və s. xırda fərqlər nəzərə alınmazsa, eyni formada hazırlanır.

Dəstək – soyuq silahın tiyəsinin əldə rahat tutulması üçün quyruqcuğa bərkidilən detalıdır. Tiyənin uzununa xətti üzərində, və ya ona nəzərən müəyyən bucaq altında yerləşə bilər. Əksər soyuq silahların daşıyıcı hissəsidir. Dəstək iki tiyəyə bərkidilir: 1) dəstəyin bütün elementləri tiyənin quyruqcuğuna kəp oturdularaq bərkidildikdə şancma və 2) dəstəyin elementləri (üzükləri) hər iki yan tərəfdən yapışqanla yapışdırıldıqda və ya bərkidicilərlə və yaxud vintlərlə tiyənin quyruqcuğuna bərkidildikdə yapışdırma. Adətən, qısa tiyəli silahlarda şancma tipli dəstək əsas korpusdan, aşağı halqadan və arxa ucluqdan ibarət olur. Uzun tiyəli silahların dəstəyində (efes) əlavə olaraq qarada (rəqibin silahının tiyəsinin sürüşərək ələ

xəsarət yetirməsindən qorunmaq üçün fincansəkilli qalxancıq) və dəstəyin hər iki ucunu birləşdirən və əl barmaqlarını kəsici, çapıcı zərbədən qoruyan qövs olur. Tiyəli soyuq silahların əksəriyyətində dəstəklə tiyənin arasında tiyənin uzununa oxuna perpendikulyar bərkidilmiş metal detal – məhdudlaşdırıcı yerləşdirilir; o, deşici zərbə yetirərkən əlin tiyəyə doğru sürüşərək xəsarət almasının qarşısını alır.

Dəstəyin arxa ucluğu – dəstəyi tiyənin quyruqcuğuna bərkidən metal detaldır. Özü yivlərlə bağlana, yaxud şaybalı qayka ilə bağlana və ya quyruqcuğun ucunun qatlanması ilə bərkidilə bilər.

Dəstəyin bərkidiciləri – dəstək üzvlüklərinin gövdəyə yapışdırılması üçün istifadə olunan papaqcıqlı milşəkilli bərkidici detallardır.

Dəstəyin yapışdırma üsulu ilə bərkidilməsi – sağ və sol üzvlüklərin bıçağın (xəncərin və s.) tiyəsinin quyruqcuğuna (dəstəyin əsasına) bərkidicilər vasitəsilə birləşdirilməsidir; nəticədə dəstək yaranır.

Dəstəyin sancma üsulu ilə bərkidilməsi – dəstəyin tiyə ilə birləşdirilməsi üsuludur. Ucu itilənmiş quyruqcuqlu tiyə dəstəyə sancılır (kip geydirilir) və dəstəyin arxa ucluğunda şaybalı qayka ilə bağlanır və yaxud dəstəyin son ucu qatlanır və ya bərkidici vasitəsilə bərkidilir.

Dəstəyin üzlüyü – qılıncın, xəncərin, bıçağın və s. dəstəyinin üst səthi olmaqla, adətən, müxtəlif relyef təsvirlərlə, marka nişanları və s. ilə bəzədilirdi.

Dəstəyin üst kənarı – qılıncoynatma zamanı silahın əldən düşməməsi və dəstəyin ovucda möhkəm oturması üçün məhdudlaşdırıcıdır.

Dəyənək – dövrümüzədək gəlib çatmış ən qədim vurucu-əzici soyuq silahdır. Düz və ya azacıq əyilmiş mildən ibarətdir. Milin ayrı-ayrı sahələrində yoğunluğu eyni və

yaxud azacıq fərqlənməklə bəzən sonluğu yoğunlaşdırılır və ya ağırlaşdırılırdı. Qədimdə dəyənək ağacdən hazırlanır, uc hissəsinə daş bağlanırdı. XX əsrdə bir çox ölkələrdə dəyənək mülki və ya polis silahı kimi geniş yayılmağa başladı. Rezin və ya digər plastik materialdan hazırlanır və azacıq əyilir. Müasir dəyənəklərin korpusu, bir qayda olaraq, silindrik formada olub 15-25 mm qalınlıqda, sənaye istehsalı mülki dəyənəklərin uzunluğu 250-400 mm, polis dəyənəklərinin uzunluğu – 400-500 mm və daha artıqdır. Dəstəyinə qayışlı ilgək bağlanır. Bəzi nümunələrinin ucunda metal ucluq və ya daxilində metal yay olur. Kriminalistik təcrübədə metaldan, ağacdən, plastmasdan və ya onların kombinasiyalarından əldəqayırılma üsulla hazırlanmış dəyənəklərə tez-tez rast gəlinir. Nisbətən yumşaq materialdan hazırlanmış bəzi dəyənək nümunələri vurucu-əzici (yumşaq toxumaları əzmək və sümükləri xıncımlamaq) xassəyə malik deyildir və vurulduğu anda həyat üçün təhlükəli bədən xəsarəti yetirmək üçün nəzərdə tutulmamışdır. Misal üçün, «rezin ağac» kimi tanınan daxili işlər orqanlarında istifadə olunan 1973-cü il nümunəli, «ПП-73» markalı dəyənək mürəkkəb ərintidən (iki növ kauçuk, kükürd, təbaşir, texniki karbon və s.) hazırlanmış monolit silindrik formalı mildir. Onun uzunluğu 650 mm, diametri 32 mm, çəkisi 730 q-dır. Bu dəyənək bədən xəsarəti yetirilməsi üçün nəzərdə tutulsa da məhdud təsiretmə keyfiyyətlərinə görə soyuq silah hesab edilmir. Atıcı dəyənək vurucu-əzici xassəli qədim soyuq atıcı silah növüdür. Ağacdən hazırlanır, ucluğunda yoğunluğu əks tərəfinə nisbətən dəfələrlə fərqlənməklə bəzən ucluğu ağırlaşdırılırdı. Kriminalistik təcrübədə əldəqayırılma dəyənəklərə də tez-tez rast gəlinir.

Dəyişdirilmiş soyuq silah – başqa yarımşinifdən, qrupdan, növdən və ya yarımnövdən olan soyuq silahın zavod, kустar və yaxud əldəqayırılma üsulla dəyişdirilməsi yolu ilə hazırlanan soyuq silahdır (misal üçün, yastı süngüdən xəncər, şpaqadan stilet, palaşdan bıçaq və i.a. D.s.s. düzəldilə bilər). Adətən (formasını, biçimini) dəyişdirilmə soyuq silahın üzərində düzəldilməsi çətin olan nasazlığın olması, yaxud onun gəzdirməsini asanlaşdırmaq (daha portativ etmək) və istifadəsini asanlaşdırmaq istəyilə bağlı olur.

Dinamometr – (yunanca «*dynamis*» - qüvvə, güc + «*metr*» - ölçürəm) – dartı qüvvəsini və fırlanma momentini ölçmək üçün cihazdır. Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasında D.-dən eksperiment keçirilməsində, xarici qüvvələrin təsirindən soyuq silahın konstruksiyasında və tiyəsində deformasiyaların mümkünlüyü öyrənilərkən istifadə olunur.

Diş, dişək – bərk predmetlə kontakt zamanı tiyə ağzının son kənarlarında, eləcə də soyuq silahın digər metal hissələrində yaranan çıxıntı və ya batıq formalı defektdir.

Dişli mexanizm – arbaletin kirişinin dartılması üçün dişli ötürmələrdən ibarət qurğudur.

Döymə – 1. təzyiq altında metal emalı üsuludur; hazırlıq materialın texnoloji alətlə dəfələrlə kəsik-kəsik zərbələrlə təsiri nəticəsində məmulatın istənilən forma və ölçüləri alınır; 2. metalın relyefinin döyülməsindən ibarət bədii tərtibat texnikasıdır. Metalın təzyiqlə döyülmə üsullarından biri kimi qədim vaxtlardan soyuq silah, oraq, dəryaz və s. alətlərin hazırlanmasında tətbiq olunur.

Döyülə bilmə – metalların və ərintilərin döyülə bilmə qabiliyyətidir (bax: Döymə 1.).

Döyüş baltası – qədim çapıcı soyuq silahdır. Həm məsafədən, həm də obyektlə bilavasitə kontakt zamanı xəsarət yetirmək məqsədilə piyada və atlı döyüşçülər nizədən əlavə D.b.-dan istifadə edirdilər. Tiyəsi müxtəlif ölçü və formaya malik idi. Ağzı əyri, küpündə çıxıntısı, sapı düz olurdu. *Bax: Təbərzin, Tamoqavk.*

Döyüş çəkici – küp hissəsi yastı olan, həm əzici, həm də deşici zərbələr yetirmək xassəsinə malik çəkic formalı saplı soyuq silahdır.

Döyüş hissəsi – *bax: İşlək hissə.*

Döyüş nizəsi – ən qədim deşici saplı döyüş soyuq silahıdır; ondan əlbəyaxa döyüşdə deşici zərbələr yetirmək üçün, qısa məsafələrdə atıcı silah qismində tətbiq olunurdu. Paleolit dövründən məlum olan nizədən dünyanın əksər xalqları ov və müharibə zamanı istifadə etmişdir. Əvvəllər ucuna daş və ya sümük, Tunc dövründə isə metal ucluqlar taxılan nizənin uzunluğu 150 sm-dən 500 sm-dək, tiyəsinin uzunluğu 10-15 sm olurdu. Ucluğu iynəşəkilli, yastı, konusşəkilli, piramidaşəkilli və s. olurdu. Nizə piyada qoşun hissələrində XVII əsrin sonu – XVIII əsrin əvvəllərində, süvari dəstələrində isə XX əsrin əvvəllərində saxlanılmışdır. N.-dən istifadə ənənəsi Afrika, Asiya və Latın Amerikasının bəzi ölkələrində yerli xalqlarda hələ də saxlanmaqdadır. Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar zamanı albanlara aid çoxlu sayda müxtəlif forma (dəfnə yarpağı, neştər, qalın tiyəli və s.) və ölçülü N. qalıqları tapılmışdır. Kriminalistik təcrübədə, demək olar ki, rast gəlinmir.

Döyüş qamçısı – döyüş qırmancına oxşar, lakin daha qısa (100 sm-dək) sadə vurucu-əzici soyuq silahdır. Qısa dəstəyi və ya onu əvəz edən ilgəyi olur, asılqanın uc hissəsinə bir neçə zərbə yükü bərkidilir. Ümumi uzunluğu 100 sm və daha artıqdır. Kriminalistik

təcrübədə tək-tək halda əldəqayırılma döyüş qamçısının nümunələrinə rast gəlinir.

Döyüş qırmancı – adi təsərrüfat qırmancına oxşar, lakin gödək dəstək və ya onu əvəz edən ilgəyə malik, asılqanın uc hissəsinə bir neçə zərbə yükü bərkidilmiş sadə vurucu soyuq silahdır. Ümumi uzunluğu 1000 mm və daha artıqdır. Hazırda da kriminalistik təcrübədə əldəqayırılma döyüş qırmancının nümunələrinə rast gəlinir.

Döyüş rapirası – (*almanca «rapier»*) – şpaqanın növ müxtəlifliyi olaraq dabandan ucuna doğru tədricən nazilməklə 3 və ya 4 tilli, düz tiyəyə malik deşici soyuq silahdır. XVII əsrin ikinci yarısında Avropada yaranmışdır və qılıncəynatma təlimlərində və duel silahı kimi istifadə olunmuşdur. Düz hamar və yaxud tilli, itiüclü polad tiyədən (duel R.), küt uclu və ya ucu qoryuculu olan (idman-təlim) tiyədən və efesdən ibarətdir. Hərbi və mülki şpaqa və rapira əsasında hazırda təlim və idman yarışlarında istifadə olunan və soyuq silah hesab edilməyən idman ləvazimatları yaranmışdır. İdman şpaqa və rapirası cinayətkar məqsədlərlə sonradan sadə biçim dəyişikliyinə məruz qalaraq (tiyəsinin ucu itilənərək) deşici soyuq silaha çevrilir.

Döyüş yabası – iki ədəd düz və yaxud əyri şişi olan saplı deşici silahdır. Bir çox ölkələrdə geniş yayılmış tipik kəndli silahıdır.

Döyüş sənəti – döyüşçünün hazırlıq sistemində birləşdirilmiş və əlbəyaxa mübarizədə düşmənin məhv edilməsinə yönəlmiş üsullar kompleksidir.

Döyüş soyuq silahı – həyat üçün təhlükəli bədən xəsarəti yetirmək üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silahdır. Hərbi, mülki və polis S.s. növlərinə ayrılır.

- Döyüş toxmağı** – qədim tiyəsiz vurucu-əzici soyuq silahdır. Ucuna asılqan bağlanmış uzun sapdır. Asılqana yük qismində üzərinə mıx və tikan vurulmuş 300-600 mm uzunluqda ağac parçası bağlanırdı. Ötən əsrlərdə kəndlilərin tipik silahı idi. Kriminalistik təcrübədə rast gəlinmir.
- Döyüşçü vərdişləri**, *soyuq silahdan istifadə üzrə* – sistemətik məşqlərlə əlbəyaxa döyüş və ya düşmənin gözlənilməz hücumu zamanı hər hansı növ soyuq silahı (süngü, süngü-bıçaq, nunçaku və s.) cəld və effektiv tətbiq etmək bacarığına yiyələnmək qabiliyyətidir.
- Draqlar** – süvari və piyada sırasında hərəkətlər üçün nəzərdə tutulmuş kavaləriyadır. İlk dəfə XVI əsrdə Avropada yaranmaqla sonradan geniş yayılmışdır. Onların silah təminatına tapança, muşket, fuze, karabin, tüfəng, şpaqa, qısa pika, nizə, berdiş, sablya, palaş, şaşka daxildir.
- Drotik** – kiçik ölçülü atıcı silahdır. Roma legionerləri və yunan döyüşçüləri müxtəlif formalı drotiklərlə silahlanmışlar. Bizim dövrlərdə gəlib çatmış drotikin klassik forması 200 sm-dək uzunluqda və 2 kq-dək çəkiddə olub uzun ucluğa malikdir. Orta əsrlərdə Qərbi Avropa ərazisində yayılmışdır.
- Dzedo** – ənənəvi yapon döyüş sənətinin bir növü olan dəyənəklərlə yarışmadır (qılınclaşmadır).
- Dzükendo** – ənənəvi yapon döyüş sənətinin bir növü olan süngü döyüşüdür.
- Dzütte (cüette)** – qarmağa oxşar caynaqlı döyüş jezlidir (əsa). Uzunluğu 60 sm-dək-dir.

E

- Ebonit** – (*yunanca «ebenos» - qara ağac*) – təbii və ya sintetik kauçukun böyük miqdarda kükürlə

vulkanlaşdırılmasından alınan yüksək elastiklik xassəsinə, dartılmada yüksək möhkəmliyə malik məhsuldur. Tərkibində 32 %-dək kükürd olur. Soyuq silahların dəstəyinin hazırlanmasında istifadə olunur.

Ekspert eksperimenti (soyuq silahın ekspertizası zamanı) – predmetin və onun ayrı-ayrı hissələrinin, möhkəmliyinin müəyyən olunması, həmin silahla zərbə yetirilməsinin mümkünlüyü və effektivliyinin yoxlanılması və s. üzrə ekspertin fəaliyyətidir.

Elastik deformasiya – xarici qüvvənin təsiri kəsildikdən sonra aradan qalxa bilən deformasiyadır.

Elastiklik – (*yunanca «elastos» – asan əyilə bilən, əyilgən*) – xarici qüvvənin təsiri kəsildikdən sonra cismin əvvəlki forma və həcmi bərpa etmək qabiliyyətidir.

Endo (ken-do) – qılıncla yarışma olaraq ənənəvi yapon hərbi sənəti növlərindən biridir.

Espadon – 1. İngiltərə kavaləriya şpaqasının növ müxtəlifliyidir; 2. 1950-ci illərdə istifadə olunan xüsusi duel və idman sablyasıdır.

Espadron – (*fransızca «espadron» - böyük şpaqa*) – 1) iki əllə tutmaq üçün böyük piyada qılıncıdır. Orta əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin ordularında istifadə olunmuşdur; 2) XIX əsrdən başlayaraq qılıncoynatma idman yarışlarında istifadə olunmağa başlayan idman alətidir. XX əsrin 50-ci illərində «espadron» termini «sablya» ilə əvəz olundu.

Espanton – *bax: Protazan.*

Etibarlılıq – məmulatın zamanla yoxlanılan keyfiyyətidir. Uzunömürlürlüyü, öz-özünə sıradan çıxması, təmirə yararlılığı və saxlanıla bilmə xüsusiyyətləri ilə ölçülür.

Efes – (*almanca «gefass»*) – soyuq silahın (xüsusilə uzuntiyəli) bir hissəsidir; rəqibin silahının tiyəsinin

sürüşərək ələ xəsarət yetirməsindən qorunmaq üçün fincanşəkili qalxancıqdan – qardadan və ya dəstəyin hər iki ucunu birləşdirən qövsdən, çarpazşəkili kəşişmədən ibarətdir. Bu detalların hamısına, onlardan bir neçəsinə, iki və ya daha artıq qövsə malik ola bilər.

Əl içliyi – dairəvi, oval və ya başqa formada qurğuşun təbəqədən hazırlanmış və ya onun ərintisindən tökülmüş, qeyri-standart vurucu-əzici soyuq silahdır. Metal gövdəsinin kənarlarındakı qulaqcıqlardan və ya dəşiklərdən keçirilən qayıqlar ovucun içinə çarpaz bağlanır. Vurucu hissəsi səthdə yerləşməklə zərbə elementi ovucun içində yerləşdirilir. Bəzən əl içliyi adına uyğun olmaya, yəni istifadə olunarkən əlin xarici səthinə də bağlana bilər. Nadir hallarda qayıq biləyə bağlana, əl içliyinin özü isə əlcək, bint və s. ilə maskalana bilər. Adətən, əl içliyinin çəkisi azı 100 q olur. Kriminalistik təcrübədə yalnız əldəqayırılma formada olmaqla nadir hallarda rast gəlinir.

Əldəqayırılma soyuq silah – müəyyən dövlət və ya firma standartlarına və texniki şərtlərə əməl olunmadan silah ustası olmayan ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən hazırlanan soyuq silahdır. Sənaye müəssisəsi, emalatxana və ya ev şəraitində soyuq silahın məlum nümunələrindən hər hansı birinə oxşadılmaqla, bir çox hallarda əldə olunmuş materialdan, avadanlıqdan, alətlərdən, onu hazırlayan şəxsin şəxsi istəyi və peşəkar vərdişlərindən (bəzən isə sifarişçinin şəxsi istəyindən) asılı olaraq onun konstruksiyasında sadələşdirmələr və ya mürəkkəbləşdirmələr həyata keçirilməklə hazırlanır.

Əmud – paleolit dövründən məlum olan sadə vurucu soyuq silahdır; həm əllə vurmaq, həm də məsafədən atmaqla düşmənin başına və ya bədənini xəsarət yetirmək üçün

tətbiq olunur. Çəkisi 12 kq-dək olan möhkəm ağacdən ibarət ağır dəyənəkdir, bəzən vurucu sonluğu döymə metal və tikanlı və ya mıxlı olur. Əmudun uzunluğu 1200 mm-dək, vurucu sonluğu digər ucundan 3-5 dəfə yoğundur. Bu növdən olan digər vurucu-əzici silahlar – dəyənək, toppuz, qanadlı toppuz, kiçik toppuz, şeşpər və bəzi soyuq atıcı silah növləri məhz əmudun əsasında yaranmışdır. Onun dəstəyi rolunu oynayan nazik ucunun son kənarına ilgək bağlanırdı. Kriminalistik təcrübədə rast gəlinmir.

Əyilmə – xarici qüvvə və ya temperaturun təsiri altında oxun və ya ox səthinin əyilməsi ilə xarakterizə olunan deformasiya növüdür. Əyrili deformasiya şəraitində mexaniki sınaqların keçirilməsi üsuludur (mısal üçün, soyuq silahın tiyəsinin sərtliyi yoxlanılarkən).

Əzici üzük – əl barmağına taxılan üzükdən və massiv metal zərbə elementindən ibarət ən kiçik ölçülü vurucu-əzici soyuq silahdır. XX əsrin əvvəllərində Fransanın «Sent-Etyenn» firmasında «mudafiə üzükləri» adı ilə buraxılmışdır. Kriminalistik təcrübədə nadir hallarda yalnız əldəqayrılma formalı nümunələrinə rast gəlinir.

F

Fars sablyasının gəzdirilmə üsulu – tiyəsinin ucu yerə, ağız isə arxaya tərəf sablyanın çiyin qayışından asılmaqla gəzdirilməsidir.

Fərdi silah – ayrı-ayrı hərbi qulluqçuların və ya ovçuların adına təsbit olunmuş silahdır (şaşka, xəncər, kortik, bıçaq və s.).

Fiksator – (latınca «fixus» - «möhkəm, bərkidilmiş» sözündəndir) – qatlanan konstruksiyalı bıçağın açıq vəziyyətində tiyəni möhkəm (qatlanmayan) vəziyyətdə saxlamaq üçün (sabitləşdirici) qurğudur.

Fin bıçaqları – deşici-kəsici soyuq silah funksiyasını yerinə yetirməklə daimi məişət aləti olaraq Skandinaviya (fin, norveç, İsveç) və Kareliya xalqlarının arasında yayılmışdır. Bu bıçaqlara küp əyrisi olan və ya olmayan düz və ensiz tiyə, söykəyin olmaması, çəlləkşəkili və arxa son ucluğu yuxarı və ya aşağıya doğru qatlanmış dəstək xarakterikdir. Xüsusi üsulla zərbə yetirildikdə bıçaq dəstəyin arxa son kənarınadək yara kanalına daxil olur. Finlandiyada, İsveçdə, Almaniyada, 1934-1935-ci illərdə keçmiş SSRİ-də zavod üsulu ilə hazırlanmışdır. Kustar və əldəqayırılma nümunələri də geniş yayılmışdır. Əsasən cinayətkarlar, ayrı-ayrı hallarda ovçular tərəfindən bədən xəsarəti yetirmək məqsədilə istifadə olunur. Kriminalistik nəzəriyyə və praktikada fin bıçağının soyuq silah olması heç bir şübhə doğurmur.

Fincan – 1. efesin bir və ya iki əyri lövhəcikdən ibarət, tiyə ilə dəstəyin gövdəsi arasında bərkidilən elementidir; 2. nizənin sapı ilə döyüş ucluğu arasında əyri metal lövhəcikdir.

G

Gezlik – kiçik ölçülü türkmən milli bıçağıdır, qında, yaxud ayrıca gəzdirilir. G. tiyəsi üçbucaqlı, söykəksiz, dəstyəi yapışdırılmalı olaraq aşağı keyfiyyətli poladdan kustar üsulla hazırlanır.

Gövdə – qurğunun əsasını (dayaq mənasında) təşkil edən və digər mexanizmləri (elementləri) içərisində, yaxud üzərində toplayan hissədir (məs., arbaletdə, soyuq silahın dəstəyində və s.).

Gümüşləmə (cümüş suyuna çəkmə) – məmulat səthinin əsasən qalvanik üsulla gümüş qatı (30 mkm-dək) ilə örtülməsidir. G. soyuq silahın metal və metal olmayan hissələrini aqressiv mühitdə korroziyadan qorumaq,

onun elektrik keçiriciliyini, əksətdirmə qabiliyyətini, sürtünməyə qarşı müqavimətini artırmaq, yeyilməyə qarşı davamlılığının artırılması, dekorativ tamamlama işləri və digər məqsədlərlə tətbiq edilir.

Gürcü xəncəri – qəmə tipli, lakin daha enli və qısa tiyəli gürcü milli xəncəridir.

Gürz – Şərqi ölkələrində geniş yayılmış qədim vurucu-əzici soyuq silahdır. Arxasında biləyə keçirmək üçün ilgəyi olan gödək ağac parçasından (dəstəkdən) və ucuna zərbə yükü (daş, tikanlı və ya tikansız xüsusi metal tökmə) bərkidilmiş asılıqandan ibarətdir. Bəzi ölkələrdə sənaye üsulu ilə mülki və polis gürləri istehsal olunur; onlar «rezin ağac» adı ilə tanınmışdır. Hazırda əldəqayırılma gürlər geniş yayılmışdır və əksər hallarda dəstəksiz və yalnız ilgəkli formada düzəldilir.

H

Hantel – (*almanca «hantel»*) – qısa dəstəklə bitişdirilmiş iki çuqun şardan ibarət idman alətidir. Gimnastikada əzələləri inkişaf etdirmək üçün istifadə edilir. Çəkisi 1 kq-dan 50 kq-dək və daha çox olur. Yaylı, tökmə və yığılan növləri vardır.

Harpun – (*latınca «harpago»; hollandca «harpoen» - qarmaq*) – dişli ucluğu olan atıcı nizənin növ müxtəlifliyidir. Əksər halda Q.-na uzun ip və ya qayıq bağlanır, dəniz heyvanlarının və iri balıqların ovlanmasında istifadə olunurdu. Uc hissəsi balıq qarmağına oxşayan H.-lar iki və daha çox qarmaqlı olur. Qarmaq ovun bədəninə sancıldıqdan sonra yanlara əyilmiş dişlər H.-un bədənindən çıxmasına mane olur. Müasir H. lövbər qolu və açılan dördpəncəli metal oxdan ibarətdir. Başında heyvanın bədənində partlayan qumbara olur. Xüsusi topdan atılan H. isə tros vasitəsilə gəmiyə bərkidilir.

Heraldika – (latınca «heraldica, heraldus» - carçı) – spesifik mənbə kimi gerbləri öyrənən köməkçi tarix elmi sahəsidir. Üzərində gerb olan silah nümunələrinin, döyüş və ov predmetlərinin mənbəyinin müəyyənləşdirilməsində H.-nin məlumatlarından istifadə oluna bilər.

Hərbi bıçaqlar – qısatıyətli standart deşici-kəsici xassəli döyüş silahıdır. Hərbi silahlandırma ləvazimatı olaraq ordu, desant, hərbi-dəniz, hərbi-hava nümunələri geniş yayılmışdır. Əksər nümunələrində tiyə dəstəyə daimi bərkidilir (bir çox halda sancma üsulu ilə) və söykəyə malikdir. Keçmiş SSRİ dövründə istehsal olunan 1940-cı il nümunəli ordu (desant) bıçağı 152 mm uzunluqda, 22 mm enində, 2,6 mm qalınlıqda tiyəyə malikdir; ümumi uzunluğu 263 mm-dir. dəstəyi ağac materialdan söykəkli, sancma üsulla bərkidilir. Hazırda silahlandırmadan çıxarılmışdır. Qatlanmayan hərbi bıçaqlardan başqa yaylı qatlama bıçaqlar da mövcuddur; onun tiyəsi xüsusi düymə-qarmağın vasitəsilə düz xətt üzrə döyüş vəziyyətinə gətirilir. Məsələn, II Dünya müharibəsi dövründə Almaniyanın paraşüt-desant qoşunlarında istifadə olunan bıçağın ümumi uzunluğu 248 mm-dir. Kriminalistik təcrübədə onlardan daha çox ordu (desant) bıçaqlarına və ya onların əldəqayırılma variantlarına rast gəlinir.

Hərbi soyuq silah – ordunun və hərbişədirilmiş qurumların silahlandırılması üçün nəzərdə tutulmuş standart döyüş soyuq silahıdır.

X

Xamıt – süngünün borucuğunu əhatə edən və lüləyə taxıldıqda süngünü bərkitmək üçün halqəşəkili hərəkətli detallıdır.

Xəncər – (türkcə «konçar» sözündəndir) – orta və ya qısa, düz və yaxud azacıq əyilmiş tiyəli, dəstəkli döyüş və ya ov soyuq silahıdır. İki ağızlı olması onun fərqli xüsusiyyətidir. Tiyəsinin formasından, uzunluğundan, çəkisindən və itilənmə dərəcəsindən asılı olaraq deşici, deşici-kəsici, deşici-çapıçı və ya deşici-kəsici-çapıçı soyuq silahdır. Ortatiyəli X.-in tiyəsinin uzunluğu 400-500 mm, qısatıyəli X.-in tiyəsinin uzunluğu isə 100-400 mm-dir. Bəzi milli X.-lər – azərbaycan, gürcü, dağıstan və səmərqənd ortatiyəli X.-ləri 350-410 mm uzunluqda, orta xətt üzrə növləri və ya sərtlik qabırğası olan, rombşəkili və ya altıbucaqlı – yastılanmış kəsikli, enli düz tiyəyə malikdir. Tiyəsinin uzunluğuna görə orta tiyəli soyuq silahlara uyğun gəlir, lakin quruluşuna görə qısa tiyəli soyuq silahlardan prinsipə fərqlənir. Qısatıyəli X.-in bəzi yarımnovləri (misal üçün, indoneziya X. - «kris») dalğavari tiyəyə malikdir. Deşici-çapıçı xassəli, əyri tiyənin uzunluğu - 590 mm, düz tiyənin uzunluğu isə 435 mm olan «Beybut» döyüş X. I Dünya müharibəsi dövründə bir sıra ölkələrin ordusunun silahlandırılmasında istifadə olunmuşdur. Milli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onların tiyə və dəstəyi müvafiq forma və quruluşa, bərkidilmə üsuluna və milli ornamentlərə malik olur. Qafqaz Albaniyasında dəstəklə tiyə arasında xüsusi ayrıc olan X.-lər mövcud idi. Ov və mülki milli X. başqa emblem, deviz və xüsusi nişanlara malik hərbi X. və ayrı-ayrı hərbi birlik, bölmə və təşkilatlar, polis üçün X. də geniş yayılmışdır. X.-in qını onun ləvazimatıdır və əksər hallarda bel kəmərinə taxılır, üzəri isə emblem, ornament və digər fərqləndirici nişanlarla bəzədilir. Kriminalistik təcrübədə əldəqayırılma X.-lərə tez-tez rast gəlinir. Onların tiyəsi rombşəkili yeyə və s. materialdan, dəstəyi isə söykəksiz (məhdudlaşdırıcısız) hazırlanır və yaxud sonuncunun rolunu dəstəyin korpusunun çıxıntıları yerinə yetirir.

Xəncər, atıcı – *bax: Atıcı xəncər.*

Xəncər-revolver-kastet – deşici-kəsici, vurucu-əzici və odlu silah kimi istifadə oluna bilən kombinə edilmiş silahdır.

Xivə bıçağı – bir neçə əsr əvvəl Xivə xanlığında (hazırda Özbəkistanın Xarəzm vilayətinin ərazisində) yaranmış milli bıçaqdır. Düzbucaqlı üçbucağa oxşar tiyəyə malikdir. Dəstəyi söykəksiz olmaqla metal əsasıdır. Dəstəyin əsasına latun və yaxud gümüşdən iri papaqcıqlarla bərkidilmiş iki sümük taylar yapışdırılır. X.b. papaqcığa qədər qına salınır. Xüsusi ədəbiyyatlarda təsvir olunan X.b.-lərinin uzunluğu 370 mm, tiyəsinin uzunluğu 225 mm-dir. bıçaq və onun qını milli ornamentlərlə bəzədilir. X.b.-nin soyuq silah olması kriminalistik ədəbiyyatda və ekspert təcrübəsində mübahisə doğurmur.

Xüsusi təyinatlı bıçaq – insanların müəyyən növ fəaliyyəti ilə bağlı (əlbəyaxa mübarizə və ovla əlaqəli olmayan) müəyyən əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bıçaqdır; bununla əlaqədar digər bıçaqlardan kəskin fərqlənir (stropkəsən, dalğıc və s.).

Xüsusi təyinatlı ov bıçağı – yalnız köməkçi əməliyyatların (dərinin soyulması, cəmdəyin doğranması, yemək hazırlanması və s.) yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bıçaqdır.

Xromlama – 1. məmulatda korroziyanın qarşısını almaq, mexaniki yeyilməyə müqaviməti artırmaq və məmulata dekorativ görünüş vermək üçün onun səthinə elektrolitik üsulla xrom örtüyünün çəkilməsidir; 2. polad məmulatın səth qatının diffuziya yolu ilə xromla doyurulmasıdır. X. poladın temperatura davamlılığını, yorulmaya müqavimətini, turşu və dəniz suyunda korroziyaya davamlılığını və s.-ni artırır. X.-dan polada lazımı maqnit və elektrik xarakteristikaları vermək üçün də istifadə olunur.

i

İdman nizəsi – məşq və yarışmalarda istifadə etmək üçün idman alətidir. Yalnız məsafəyə atmaq üçün istifadə olunur. Gövdəsi metaldan işəkilli formada bütövdür. Soyuq silah hesab edilmir.

İdman rapirası – qılıncoynatma idman yarışları alətidir. Ümumi uzunluğu 1100 mm-dək, tiyəsinin uzunluğu 900 mm, çəkisi müxtəlif 400-500 q, tiyəsinin en kəsiyi düzbucaqlı formalı, vertikal elastikliyi 55-80 mm-dir. Ucu nazıqlaşən tiyədən, qardadan və qaykalı dəstəkdən ibarətdir. Soyuq silah hesab edilmir.

İdman sablyası – deşici-çapıcı xassəli qılıncoynatma idman yarışları alətidir; XX əsrin 50-ci illərində «espadron» adlandırılmışdır. Efesi qardadan, qövsdən, əyri dəstəkdən, 880 mm uzunluqda trapesşəkilli en kəsiyi olan tiyədən ibarətdir. Ən ensiz tili tiyənin ağzıdır. İ.s.-nin uzunluğu 1050 mm, çəkisi 500 q-dır. Soyuq silah hesab edilmir.

İdman soyuq silahı – qılıncoynatma və ya atıcılıq idman yarışları alətidir; soyuq silah hesab edilməyən, lakin onun hər hansı bir növünə oxşar predmetlərdir. Hazırda idman silahlarının aşağıdakı növləri mövcuddur: şpaqa, rapira, sablya (espadron) və süngülər (ştiklar). Bunlar yalnız idman yarışları üçün nəzərdə tutulmaqla ucu küt və tiyəsi yüksək əyilmə qabiliyyətinə malik, təhlükəli xəsarət yetirmə qabiliyyəti olmayan idman ləvazimatıdır. Buna görə də onlar kriminalistikada, ümumiyyətlə silah hesab edilmir.

İdman süngüsü – borucuq vasitəsilə təlim tüfənglərinə, yaxud maketlərə taxılan, qılıncoynatma idman yarışları alətidir. İ.s.-nin ucuna düyməcik geydirilir və ya yarımhalqa şəklində qatlanır. Hazırda tam istifadədən çıxarılmışdır. Soyuq silah hesab edilmir.

İdman şpaqası – döyüş şpaqasının surətidir, lakin tiyəsinin ucu küt olmaqla qılıncoynatma idman yarışlar alətidir. Ümumi uzunluğu 1100 mm-dək, tiyəsinin uzunluğu 900 mm-dək, çəkisi 770 q-dır. Tiyəsinin en kəsiyi 24x24x24 mm ölçüdə üçtilli və üç novludur. Efesi qardadan, qövsdən müəyyən bucaq altında əyilmiş dəstəkdən ibarətdir. Soyuq silah hesab edilmir, lakin bəzən əldəqayırılma üsulla döyüş şpaqası və ya stilet düzəldilməsi üçün xam materialdır.

İkiəllə tutmaq üçün qılinc – sonradan yaradılmış qılincin növ müxtəlifliyidir. Onun uzunluğu 200 sm-ə çatırdı. Qına qoyulmadan kürəkdə gəzdirilirdi. İ.t.q. XVI əsrdə ilk cərgədə dayanan İsveçrə piyada döyüşçülərinin silahı olmuşdur; landsknextlərin uzun nizələrini doğramaq məqsədi daşıyırdı. Heç vaxt cəngavər silahı olmamışdır. Döyüş silahı kimi XVI əsrdən sonra istifadə olunmamışdır, yalnız təltif silahı kimi mövcud olmuşdur.

İld – düz və ensiz tiyəli monqol qılincidir.

İnfanteriya – (*italyanca «infanteria», «infante» - piyada*) – bir sıra ölkələrin silahlı qüvvələrində piyada qoşunun adıdır.

İşlək hissə – soyuq silahın təsiredici (xəsarət, zərbə yetirici, deşici və s.) hissəsidir.

İtilmə – soyuq silaha kəsicilik qabiliyyəti verilməsi və bu qabiliyyətin bərpaedilmə üsuludur. Proses itilmə dəzgahında və yaxud adi itilmə daşları ilə aparılır. Elektrik-qıyılma və anod-mexaniki üsulları da vardır. Ən məhsuldar və perspektivli üsul almaz alətlə İ.-dir.

İtilənmə xətti – tiyənin itilənməsi zamanı itilənən və itilənməyən sahələri ayıran şərti xətdir (bəzən aydın görünür). Əldəqayırılma soyuq silahın tiyəsinin sağ və sol tərəfində bu xətlər uyğun gəlməyə bilər, buna görə də itilənmənin eni müxtəlif olacaqdır; zavod və kустar

üsulla hazırlanmış soyuq silahların tiyəsinin itilənmə xətti, bir qayda olaraq, simmetrik olur.

İtiüclü – əsasən çaxmaqdaşından üçbucaq formasında hazırlanmış, ucu iti olan, aşağı Paleolit dövrünə aid kəsici alətdir; bəzən bıçaq, silah kimi də istifadə olunurdu.

K

Kalaripayatu – silahla və ya silahdan istifadə etmədən bütün mübarizə vasitələrini birləşdirən döyüş sənətidir (Hindistan). Yaponiyada yerli döyüş sənətləri ilə birləşmiş K. karateyə çevrilmişdir. K. bir çox şərqlə bəyaxa döyüş növlərinin nümunəsidir.

Kama – 1. yapon nindzalarının silahıdır; kəndli orağından yaranmışdır. 45 sm uzunluqda dairəvi dəstəyi, dəstəyə perpendikulyar taxılan təkəgizli əyri ucluğu vardır. Bəzən dəstəyin üzərinə bərkidilmiş tikanlar ondan kastet kimi istifadə olunmasına imkan verir. 2. *Bax: Qəmə.*

Kaman – təsiredici (məhvədicə) mərmnin, adətən itiüclü, bəzən isə zəhərli maddəyə batırılmış oxun hədəfə çatdırılması üçün nəzərdə tutulmuş əl atıcı silahıdır. Mezolit dövründən XVII əsrdək (bəzi xalqlarda XX əsrdək) ov və döyüş zamanı istifadə olunan soyuq atıcı silah növüdür. Avstraliyanın yerli əhalisindən başqa, demək olar ki, dünyanın bütün xalqları arasında yayılmışdır. Mürəkkəb kamandan Qədim Şərqlə ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan ərazisində alban döyüşçülərinin silahlanmasında geniş istifadə olunmuşdur. Qövs və kərişdən ibarətdir. Konstruksiyasına görə kamanlar sadə və mürəkkəb, həmçinin refleksi və ya refleksiz növləri vardır. Kamandan XX əsrin əvvəllərində bəzi xalqlar ov

silahı kimi istifadə etmişlər. Hazırda isə bir çox ölkələrdə idman aləti kimi geniş istifadə olunur.

Kamça – döyüş qamçısının növüdür (*bax: Qamçı*).

Kastet – (*fransızca «casser» - sındırmaq, əzmək və «tête» - baş sözlərindəndir*) – cinayət aləmində «beşbarmaq» adı ilə tanınıb. Zərbə yetirilərkən əl içində sıxılan vurucu-əzici xassəli soyuq silahdır. Əsasən əldəqayırılma, bəzi ölkələrdə isə zavod üsulu ilə hazırlanır. Kustar üsulla düzəldilən nümunələrinə də rast gəlmək mümkündür. Metal, plastmas, üzvi şüşə, çoxlaylı faner və s. material təbəqəsindən, üzərində barmaq üçün dəşikləri olan formada hazırlanır. «Klassik» formada düzəldilən kastet barmaq keçirmək üçün dəşikləri olan vurucu hissədən (dişikli və ya dişiksiz), söykəkdən və onun dayağından ibarətdir. Kastetin çəkisi praktik əhəmiyyət kəsb etmir. Kriminalistik təcrübədə sadələşdirilmiş konstruksiyalı, yəni söykəksiz, dörd barmağın keçə biləcəyi tək dişikli və s. formada, onu hazırlayan şəxsin əldə edə biləcəyi müxtəlif materiallardan əldəqayırılma üsulla hazırlanmış K. nümunələrinə tez-tez rast gəlinir.

Katana – yapon milli soyuq silahıdır, azacıq əyri tiyəli və iki əllə tutmaq üçün dəstəyə malik sablyadır. K. yarımşablya (kokatana), xəncər və ya bıçaqla samurayın adi soyuq silah komplektini təşkil edir. Bir çox xüsusi ədəbiyyatlarda K.-nin uzunluğu 980 mm, tiyəsinin uzunluğu isə 720-740 mm göstərilir.

Keketsu-seqe – kusakamaya oxşar, nindzanın silahlarından biridir. Arxa ucluğuna halqa taxılmış uzun möhkəm ipli, iki tiyəli xəncərdir. Orijinal nümunələrində iplər at və ya qadın saç tükələrindən hörülürdü. Halqa çay və ya digər maneələrin üzərindən aşılıb keçmək üçün sürüşüb keçmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kelt – baltadan, ağızlıqdan və küpdən ibarət baltaşəkilli soyuq silahdır. Neolit dövründən məlumdur.

Kempo – silahlı və yaxud silahdan istifadə etmədən yapon əlbəyaxa döyüş növüdür.

Ken (suruqi, pixonto) – təkəğizli yapon qılıncı (sablyası).

«Kəpənək» bıçaq – iki əllə döyüşmək üçün şərq silahıdır. Enli itiuclu tiyəyə və dəstəyində qardaya malikdir. Cüt bıçaqla döyüşmə u-şu (vu-şu) texnikasına daxildir.

Kəsər – oraşşəkilli ağızlığı olan türkmən milli məişət bıçağıdır. Adətən, kустar üsulla hazırlanır. Xalçaçılıqda xalçanın xovunun kəsilməsində istifadə olunur.

Kəsici soyuq silah – soyuq silahın təsiretmə (məhvətmə) üçuluna görə yarımşinfidir; onun tiyəsi yalnız kəsici zədə yetirə bilər. Standart kəsici soyuq silaha praktika-da çox az rast gəlinir. Qeyri-standart kəsici silah kimi «pisalka»nı misal göstərmək olar. Tamamilə atipik konstruksiyalı kəsici soyuq silahın variantları ola bilər.

Kəsici-çapıcı soyuq silah – soyuq silahın təsiretmə (məhvətmə) üçuluna görə yarımşinfidir; onun tiyəsi yalnız kəsici-çapıcı zədə yetirə bilər (sablyanın, tesakın bir çox növ müxtəlifliyi).

Kəsişmə – soyuq silahın xaçşəkilli çarpaz kəsişməsindən tiyəsinə tərəf düz lövhəcikdir; düşmən silahının tiyəsinin sürüşərək əli yaralamasından qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kiçik toppuz – qeyri-standart vurucu-əzici soyuq silahdır, toppuzun (bulavanın) kiçildilmiş forması olaraq cinayətkar aləmdə portativ silah kimi geniş yayılmışdır. Vurucu hissəsi, adətən, kürəşəkillidir, tikansızdır, mili düz və bərkdir, milində dəstəyi nazik ola və ilgək keçirilə bilər. Onun uzunluğu 200-400 mm, vurucu hissəsinin diametri 20-60 mm-dir.

Kiriş – kamanın və ya arbaletin qövsünü əymək üçün bitki və yaxud heyvan liflərindən hazırlanan elastik qaytandır.

Kılıc – *bax: Türk sablyası.*

Kliç – 1. türkmən, özbək, tacik və əfqan milli bıçaqlarıdır, deşici-kəsici soyuq silahdır. Kliçin tiyəsi qalın düz küpə malik olmaqla ensizdir, uzunluğu 200-400 mm-dir. Dəstəyi ağac, sümük, buynuz materialından arxa ucluğu haçalanmış formadadır (yatağanın dəstəyinə oxşar). Bir qayda olaraq, kustar üsulla hazırlanır. Qını ağac və yaxud metaldan olub, üzəri milli ornamentlərlə bəzədilir. K. dəstəyinin haça hissəsinədək qına salınır; 2. türk sablyasının növ müxtəlifliyidir. Nazik başlıqlı, tiyə ağzına doğru əyilmiş, uzun çarpazşəkili kəşişməsi, buynuz materialından hazırlanan dəstəyi və tiyəsinin çox ayrılığı ilə xarakterizə olunur.

Kliç – şaşkanın türkməncə adıdır.

Knipper – kiçik ölçülü ballisterdir.

Kobudo – düşmənin məhv edilməsi üçün müxtəlif xüsusi və əl altında olan vasitələrdən istifadə edilən şərq əlbəyaxa döyüş üsulları sistemidir. K. stili ciu-citsu və karate-do növlərində geniş təşviq olunur. Döyüş silahı qismində uzun ağac, qılınc və baltadan istifadə onun təlim proqramına daxildir.

Kokatana – katana ilə birlikdə samurayın adi soyuq silah komplektinə daxil olan yapon yarımşalyasıdır. K.-nın dəstəyi düz, qövssüz, tiyəsi azacıq əyilmiş formadadır. Bir çox xüsusi ədəbiyyatlarda K.-nın uzunluğu 690 mm, tiyəsinin uzunluğu isə 520 mm göstərilir.

Kolleksiya silahı – (*latınca «collectio» - toplama, toplu*) – hal-hazırda ordunun silahlandırılmasında istifadə olunmayan, bir qayda olaraq, döyüşdə istifadə imkanlarından məhrum edilmiş silahdır.

Kombinə edilmiş soyuq və odlu silah – (*latınca «combinatio» - birləşmə*) – eyni bir predmetdə odlu silahı (əksər halda tapança və ya revolverin) və soyuq silahı (bir çox halda bıçaq, xəncər, stilet və ya kastetin) birləşdirən, iki və

daha artıq komplekt hissədən ibarət silahdır. Xarici ölkələrdə zavod üsulu ilə hazırlanmış nümunələri məlumdur. Ən mürəkkəb kombinasiyalarından birində – revolver-kastet-xəncərdə xəncər və kastet diyircəkli birləşməlidir və atəş zamanı kastet revolverin dəstəyi rolunu oynayır. Kriminalistik təcrübədə, demək olar ki, rast gəlinmir.

Kombinə edilmiş soyuq silah – eyni bir predmetdə standart növ və yarımnovlü tiyəli və tiyəsiz soyuq silahların konstruktiv birləşdirilmiş variantıdır (kastet-bıçaq, kastet-xəncər, kastet-stilet və s.) . Onların həm mülki, həm də hərbi döyüş nümunələrinə rast gəlmək mümkündür(1917-ci il nümunəli ordu stilet-kasteti, ABŞ). Zavod üsulu ilə hazırlanmış eləcə də kустar və əldəqayırılma nümunələri məlumdur. Ən mürəkkəb kombinasiyalarından birində – revolver-kastet-xəncərdə xəncər və kastet diyircəkli birləşməlidir və atəş zamanı kastet revolverin dəstəyi rolunu oynayır. Kriminalistik təcrübədə, demək olar ki, rast gəlinmir.

Konçar – qılıncla şpaqa arasında olan, düz-ensiz tiyəli, deşici, qədim türk döyüş soyuq silahdır. Tiyəsinin uzunluğu 1500 mm-dək olub üç və ya dördtilli en kəsiyinə malikdir. Konçar piyada və süvari qoşunlarının təchizatına daxil olmuşdur. Konçarın qını qurşağa və ya yəhərə bərkidilirdi. XIV-XVI əsrlərdə istifadə olunmuşdur, hazırda yalnız muzey ekspozatı olaraq talanma hallarında rast gəlinir.

Konstruksiya möhkəmliyi – (*latınca «constructio» - quraşdırma, qurma*) – konstruksiya elementlərinin, yaxud onların sadələşdirilmiş modellərinin müəyyən şəraitdə bu və ya digər təsirlərə dağılmadan davam gətirə bilmə xassəsidir. K.m. materialın nümunə üzərində müəyyən edilən möhkəmliyindən fərqli olub, konstruksiyaların ölçülərindən, forması və hazırlanma texnologiyasından asılı olur.

Korroziya – (latınca «corrosio» - yeyilmə, korlanma, xarab olma) – xarici mühitin kimyəvi və ya elektrokimyəvi təsiri nəticəsində metal və ya ərintilərin öz-özünə dağılmasıdır. Metalın səthində ancaq ayrı-ayrı yerlərdə zədələr əmələ gəlib, qalan yerlər (bəzən səthin çox hissəsi) toxunulmamış qaldıqda yerli K. adlanır. K.-nın sürəti vahid səthdən vahid zamanda itən metalın miqdarı ($q/m^2\text{saat}$)ilə, yaxud il ərzində metalın qalınlığının azalması (mm/il) ilə təyin edilir. Metalın K.-ya qarşı davamlılığını müəyyən etmək üçün 10 ballı şkala qəbul edilmişdir.

Korroziya, pitting – bax: **Pitting korroziya**.

Korroziya, ümumi – bax: **Ümumi korroziya**.

Korroziyaya uğrama dərəcəsi – metalın korroziyadan dağılma səviyyəsidir, metal məmulatın korroziyalı sahəsinin onun ümumi sahəsinə nisbətidir.

Kortik – dəstəkli, qısatıyətli soyuq silah növüdür. Tiyəsi 300 mm-dək uzunluqda olub düz formalıdır, hər iki tərəfdən küt ağızlıdır, en kəsiyi əksər halda rombşəkilli və ya altıdıllıdır. Dəstək ucluqlu və söykəkli xaçşəkilli kəşimə ilə olur. XVI əsrdə meydana gəlmiş, ilk dövrlərdə abordaj döyüşlərində tətbiq olunmuşdur, lakin sonradan döyüş təyinatını itirərək hərbi və mülki donanmada, bəzi ölkələrin silahlı qüvvələrinin ali zabit heyətinin parad formalarında istifadə olunmağa başladı. I Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə 1891-ci il nümunəli Mosin konstruksiyalı 7,62 mm kalibrli tüfəngin dördtilli süngüsündən kortik (1919-cu il nümunəli) hazırlanırdı (zavod və ya kустar üsulla). 1945-ci il nümunəli sovet kortikləri bütün qoşun növləri üçün eynidir, yalnız tərtibatı ilə fərqlənir. Kriminalistik təcrübədə əldəqayırılma kortikə çox nadir hallarda rast gəlmək olar.

Kövrəklik – mexaniki təsir zamanı nəzərəcarpacaq qalıq deformasiya yaratmadan materialın dağılma qabiliyyətidir.

Kriminal soyuq silah – (latınca «*criminalis*» - cinayətə aid olan) – xüsusi işgəncəli üsulla bədən xəsarətlərinin yetirilməsi və yaxud açıq-aşkar cinayət xarakterli köməkçi əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silahdır. Kriminalistik təcrübədə az-az rast gəlinir.

Kriminalistik silahşünashq – kriminalistik vəzifələrin həlli üçün zəruri olan odlu və soyuq silahlar haqqında məlumatların məcmusudur. Məhkəmə ballistik-ekspertlərinin və soyuq silahın kriminalistik ekspertizasını aparan məhkəmə ekspertlərinin xüsusi biliklərinin əsasını təşkil edir.

Kris – (malayya «*kris*») – alovvari və ya ilanvari əyri tiyəli, naxışlı ağac, sümük və ya buynuz saplı polad xəncərdir. İndoneziya, Malayziya və Filippində yayılmış, keçmişdə kişi geyimlərinin əsas elementlərindən olmuşdur.

Kubaçı – (Anadolu türkcəsinə - zireh qayıran) – Dağıstanın Kubaçı qəsəbəsinin adıdır. Əhalisi qədimdən metalışləmə, o cümlədən soyuq silah hazırlanması ilə məşğuldur. Soyuq silah üzrə ədəbiyyatlarda bu ifadəyə tez-tez rast gəlmək mümkündür.

Kusari-çiqiriki – gürzün analoqu olan Şərqi soyuq silahıdır. Dəstəkdən, qısa zəncirdən və zərbə yükündən ibarətdir. Düşmənin sablyasını və ya qılıncını tutmaq üçün qarmaqşəkilli qardası olan K. variantlarına rast gəlmək mümkündür.

Kustar soyuq silah – müəyyən dövlət və ya firma standartlarına və texniki şərtlərinə əməl olunmadan, lakin peşə (misal üçün, ov), yerli və ya milli ənənələrə uyğun silah ustaları tərəfindən hazırlanan soyuq

silahdır. Bəzi hallarda özünün döyüş və xarici tərtibat keyfiyyətlərinə görə kустar silahlar zavod nümunələrindən daha üstün olur. Kустar üsulla hazırlanmış silah və onun qını, əksər hallarda, zinət əşyaları ilə, milli ornamentlərlə, dini kəlamlarla bəzədilir, bəzən onu hazırlayan ustanın soyadı, adı və ya şərti nişanı, hazırlandığı yer göstərilir. Qanunvericilikdə K.s.s.-in hazırlanması qadağandır.

Küp – təkəğizli tiyənin itilənməmiş qabırğasıdır. Formasına görə düz, əyri, qabarıq, dalğalı və ya pilləli, en kəsiyi isə dairəvi, düzbucaqlı, üçbucaqlı və yaxud trapesşəkilli ola bilər. Baltanın tiyəsinin əks tərəfində olan küt (əksər halda yastı) hissəsi də küp adlanır.

Q

Qafqaz xəncərləri – 1. *bax: Qəmə*; 2. *bax: Beybut*.

Qaldırıcı (dartıcı) mexanizm – arbaletin kirişinin dartılması üçün mexaniki qurğudur.

Qamçı – atın idarə olunması üçün vasitədir. Altay, qaraqalpaq xalqlarında «kamça» adlandırılan Q. ilə vəhşi heyvanların (tülkü, çaqqal və s.) öldürülürdü; eposlarda qəhrəmanların silahı kimi göstərilir.

Qanadlı toppuz – toppuzun növ müxtəlifliyidir; başlığının vurucu hissəsində metal qanad-lələklərinin (4-14 ədəd) olması ilə fərqlənir. Döyüş silahı və döyüş sərkərdəsinin hakimiyyət simvolu rolunu oynayırdı. XVI-XVII əsrlərdə 500 mm uzunluqda hazırlanırdı, 14 tikanlı 140 mm diametrdə dəmir başlığa malik idi.

Qara mina – gümüş, mis, sink, qurğuşun və kükürddən ibarət xüsusi ərintidir. Gümüş üzərində qara mina xüsusi naxış yaradır. Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan silah ustaları arasında çox populyardır.

- Qaraltma** – korroziyaya davamlılığın artırılması və yaxud dekorativ məqsədlərlə metal məmulatların səthində nazik oksidləşmiş və ya sulfidləşmiş qara rəngdə təbəqənin yaradılmasıdır.
- Qarda** – (fransızca «*garde*») – tiyəli soyuq silahın dəstəyində efesin bir hissəsidir; rəqibin silahının tiyəsinin sürüşərək ələ xəsarət yetirməsindən qorunmaq üçün fincanşəkilli qalxancıqdır. Q. birtərəfli, ikitərəfli və yaxud torlu olur.
- Qarışq kaman** – qövsü bir neçə qısa fraqmentlərin birləşdirilməsindən düzəldilmiş kamandır.
- Qastrafet** – antik soyuq atıcı silahdır. Q.-dən istifadə olunduqda kəriş dartıldıqda yalnız qolların gücündən deyil, bütün bədənin gücündən istifadə olunur. Yüngül Q.-dən əsasən ov zamanı istifadə olunurdu.
- Qaydalar**, təlimat – döyüş fəaliyyətinin hazırlığı, aparılması, təmin edilməsi, silahın və hərbi texnikanın istismarı və döyüşdə tətbiqi, şəxsi heyətin öyrədilməsi məsələləri üzrə göstəriş və tələblərdən ibarət nizamnamə sənədidir. Q. nizamnamələri tamamlamaqla onların əsas müddəalarını inkişaf etdirir.
- Qazıq** – zərbə nəticəsində düzgün olmayan formada yaranmış batıq şəkilli defektdir. Tiyəli obyektlərin ağızının son kənarında tez-tez rast gəlmək mümkündür.
- Qeyri-standart soyuq silah** – hərbi-texniki və ovçuluq təsnifatlarında analoqu olmayan və müəyyən olunmuş standartlara uyğun gəlməyən, lakin müəyyən qədər tipik, müəyyən mühitdə (əksər halda cinayət aləmində) yaranan və öz adı olan (əl içliyi, döyüş qırmancı) soyuq silahdır.
- Qeyri-tipik soyuq silah** – özündə soyuq silahın iki növünü birləşdirir: 1) tamamilə qeyri-tipik orijinal konstruksiyalı, lakin soyuq silahın bütün (ümumi və xüsusi) əlamətlərinə malik olan (*bax: tam atipik orijinal*

konstruksiyalı soyuq silah); 2) təsərrüfat, məişət və s. predmetləri ilə maskalanmış (bax: maskalanmış atipik soyuq silah).

Qəlib – tökmə istehsalatında korput, yaxud fasonlu tökmə almaq üçün içərisinə əridilmiş metal tökülən tərtibat. Fasonlu tökmələr üçün Q.-lər model və ya ülgünün köməyi ilə hazırlanmaqla birdəfəlik, çoxdəfəli və daimi olur.

Qəmə – düz ikiiağzlı tiyəli, ucuna doğru tədricən ensizləşən (şişuclu) kiçik xəncər növüdür. Qafqaz xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan milli silahlarındandır.

Qılınc – e.ə. II minilliyin ortalarında yaranmış və XVI əsrin əvvəllərindəki piyada və süvari qoşunlarının silahlanmasında istifadə olunmuş qədim silahdır. İlk dövrlərdə küt ucluqlu çapıcı silah olsa da metal qoruyucu geyimlərin yaranması nəticəsində sonradan iti uclu deşici-çapıcı soyuq silaha çevrilmişdir. Tiyəsinin uzunluğu 700-900 mm, adətən, rombşəkilli və ya altıtilli en kəsiyinə malik olub, iki ağızlıdır, ucluğu itidir, üzərində novları ola bilər. Dəstəklə tiyə arasında xaçşəkilli kəsişmə yerləşir. Yaxın Şərqdə Q.-in əsas iki növü məşhur olmuşdur: enli, uzun, ucu hər iki tərəfdən iti türk q.-i; ensiz tiyəli, şişuclu fars Q.-i. Türk Q.-ləri qurşağa bərkidilmiş, fars Q.-i isə çiyindən asılmış qınında gəzdirilirdi. Düşmənin silahını tutmaq üçün dişli Q. Tunc dövrünün sonlarından məlumdur. Azərbaycanda ilk qılınc e.ə. II minilliyin 2-ci yarısına aid mədəni təbəqədən aşkar edilmişdir XIX əsrin sonlarına qədər Azərbaycanın şəhər və iri qəsəbələrində silah emalatxanalarında hazırlanmışdır. Özünün döyüş əhəmiyyətini itirdiyinə görə daha çox dekorativ dəyişikliklərlə Almaniya, İtaliya və digər ölkələrdə ov silahı – sonradan ov bıçağı və tesaka çevrilmiş ov qılıncı hazırlanmışdır. Q.-in növ müxtəlifliyi ikiəllə tutmaq üçün qılıncdır. **Bax: İkiəllə tutmaq üçün qılınc.**

- Qılıncoynatma** – soyuq silahın hər hansı növündən (şpaqa, sablya, qılınc, rapira, süngü və s.) istifadə etməklə müəyyən qayda əsasında təkbətək mübarizə sənətidir.
- Qın** – soyuq silahın (qılınc, xəncər, bıçaq və s.) ləvazimatı olaraq onu bəldə gəzdirmək üçün istifadə edilir. Q.-nın forması soyuq silahın tiyəsinin formasına uyğun olur və ucluğu küt və ya qatlanmış şəkildədir. Qında tiyənin fiksasiyası üçün yay quraşdırıla bilər. Metal, ağac, plastmas, dəri və digər materiallardan və ya onların kombinasiyasından hazırlanır. Q.-na dəri çəkəndən sonra üstünə metal halqa salır, aşağı hissəsinə isə gümüşdən və dəmirdən metal ucluq keçirirdilər. Silahları belə bağlamaq və ya çiyindən asmaq üçün halqaya qulp bərkidilirdi. Bəzən Q. müxtəlif vasitələrlə, o cümlədən qoruyucu qayıqlarla təmin olunur. Keçmişdə Q.-lar (o cümlədən Azərbaycanda hazırlanan Q.-lar) nöbəti və həndəsi naxışlarla, bəzən daş-qaşla, gümüş və qızilla bəzədilirdi.
- Qının dodaqcıqları** – tiyəli soyuq silahın qınında tiyənin yerləşməsi üçün giriş deşiyinin kənarlarıdır.
- Qının ucluğu** – qının metaldan və ya digər möhkəm materiallardan hazırlanan sonluğudur.
- Qısatiyəli soyuq silah** – dəstəkli, tiyəli soyuq silahın növüdür. Q.s.s.-a bıçaqlar, xəncərlər, kortiklər, stiletlər, süngü-bıçaqlar aiddir. Onların ümumi uzunluğu 40 sm-dək, tiyəsinin uzunluğu isə 20-25 sm-dəkdir.
- Qızillama (qızıl suyuna salınma)** – tiyənin və ya dəstəyin, yaxud onların ayrı-ayrı sahələrinin və ya detallarının səthinin qalvanik üsulla nazik (0,2 mkm-dən 2-3 mkm-dək qalınlıqda, çox vacib hallarda isə 20-25 mkm-dək) qızıl təbəqə ilə örtülməsidir. Müxtəlif səthlərin qızılı rəngli maddələrlə örtülməsinə də Q. deyilir.
- Qolçaq, dirsəklik** – düşmən silahının tiyəsinin zərbəsindən qolu qorumaq üçün geyim ləvazimatı. Qola bərkidilən

iki böyük lövhəcikdən, zirehli halqalardan və bağlardan ibarətdir. Bəzən Q.-ın səthini qravüra və qızılı yazılarla bəzəyirdilər.

Qorda – tiyəli silahın poladının xüsusilə yüksək keyfiyyətini bildirən Qafqaz terminidir.

Qoruyucu yaraq – döyüşçünün bədənini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş döyüş təchizatı elementləridir: şlem (baş geyimi), zireh, qolçaq, dəmir geyim (qın), dirsəklilik, əlcək və s.

Quda – 1. dişikli qövs şəklində damğadır, Avropada, Asiyada və Qafqazda geniş yayılmışdır. 2. *bax*: **Qorda**.

Qurşaq, kəmə, çənbər – qının gövdəsinin möhkəmliyini artıran elementidir.

Quyruqcuq – soyuq silahın tiyə lövhəciyinin bir hissəsi olaraq dəstəyin (efesin) əsasıdır.

Qövs (efesin qövsü) – qövs formasında əyilmiş metal detaldır. Dəstəyin hər iki ucunu birləşdirməklə əl-barmaqlarını çapıcı zərbələrdən qoruyur.

Qravüra – (*fransızca «graveure»*) – bərk materialın üzərində təsvir əks etdirilməsi texnikası, qrafika sənəti növlərindən biridir. Metal, ağac, linoleum, daş lövhə, bəzən də parça üzərində həkk edilən təsviri və bu təsvirdən çıxarılan əksi özündə birləşdirir. Q.-da qrafika sənətinə xas olan bədii ifadə vasitələrindən (kontur xətlər, ştrix, ləkə, bəzən də rəng) istifadə olunur. İşlənmə texnikasına görə qabarıq və çökək olur. Metal üzərində, adətən, çökək Q.-dan istifadə olunur.

L

Latun – tərkibində 50 %-ədək sink qarışığı olan mis əsaslı ərintidir. Müxtəlif tipli və növlü tiyəli soyuq silahların dəstək və qınının detallarının hazırlanmasında istifadə olunur.

Latunlama – metal məmulatı (adətən, poladı) korroziyadan qorumaq üçün onun səthinin nazik latun təbəqə ilə örtülməsidir.

Lövəcik – hər hansı tiyəli obyektin müvafiq qaydada emal olunmuş əsas metal detallıdır. İki əsas hissədən – tiyədən və quyruqcuqdan ibarətdir.

M

Maçete – uzun (50 sm-dən artıq) kütüclü bıçaqdır. Şəkər qamışının doğranması və sıx cəngəlliklərdə cığır açılması üçün istifadə olunur. Latın Amerikası ölkələrində çapıcı silah kimi üsyançılar tərəfindən dəfələrlə istifadə olunmuşdur.

Maqnitləşən materiallar – ferromaqnetizmə malik materiallardır (dəmir, kobalt, nikel, həmin əsaslı ərintilər). Əksər halda bıçaq və xəncərlərin tiyəsi maqnitləşən materiallardan hazırlanır.

Maskalanmış atipik soyuq silah – atipik soyuq silahın növüdür. Zavod, kустar və ya əldəqayırılma üsulla hazırlanmış tiyəli, tiyəsiz və yaxud kombinə edilmiş formada ola bilər. Təsiredici elementi (misal üçün, tiyəsi və s.) məişət, təsərrüfat və başqa predmetlərlə maskalanır (əl ağacı-şpaqa, çətir-stilet, xəncər-avtoqələm və s.). Bu isə silahı üstündə daşımağa, tez və gözlənilmədən çıxardaraq işə salmağa imkan yaradır. XIX-XX əsrin əvvəllərində İngiltərə, Almaniya, Fransa və başqa ölkələrdə əl ağacı və ya çətirlə maskalanmış şpaqa və stiletlər geniş yayılmışdı. Kriminalistik təcrübədə bu cür silahlara çox nadir hallarda rast gəlinir və onların əksəriyyəti əldəqayırılma üsulla hazırlanmışdır.

Maskalanmış soyuq silah – *bax: Maskalanmış atipik soyuq silah.*

Materialşünashlıq – materialın tərkibi, emalı, strukturu və xassələri arasında qarşılıqlı əlaqəni öyrənən elmdir.

Metallın pardaxlanması – metallın səthinin yüksək səviyyədə təmizlənməsi, ləkələrin silinməsi və dekorativ parıltı verilməsindən ibarət tamamlama işləridir.

Metallşünashlıq – metal və ərintilərin tərkibi, quruluşu və xassələri arasındakı əlaqəni, həmçinin mexaniki, termik, kimyəvi və başqa növ təsir nəticəsində baş verən dəyişikliklərin qanunauyğunluqlarını öyrənən elmdir. M.-da rentgen-struktur analizi, spektral analiz, elektron difraksiyası, neytronoqrafiya, radiizotop indikator, kalorimetriya və s. analiz metodlarından istifadə edilir.

Məhdudlaşdırıcı (söykək) – silahın tiyəsi ilə dəstəyi arasına bərkidilən detallardır. Olduqca müxtəlif növləri mövcuddur.

Mikrometr – hissələri ən dəqiq hesablayan ölçü alətidir. M. vasitəsilə qalınlıq, diametr və s. ölçülür. M.-in vinti bir tam dövr fırlandıqda onun yivi 0,5 mm (bəzilərdə 1 mm) hərəkət edir. Vint fırlandıqda cisim vintlə ucluq arasında sıxılır. Bu zaman cismin tam mm-lərlə ölçüsü tərpənməyən şkala üzrə və mm-lərin hissələri isə barabanın üstündə olan şkala üzrə hesablanır.

Mikroxəncər – atipik kriminal soyuq silahda dəstəyin gövdəsinə taxılmaqla dəyişilə bilən təsiredici (məhvədicisi) elementdir (uzunluğu 3-5 sm). Yığılmış şəkildə stiletə oxşayır. Yumşaq toxumaya və ya qarın nahiyəsinə zərbə endirdikdən sonra dəstəyinin dərhal yana doğru əyilməsi nəticəsində M. çıxır. Zərərçəkmişin azacıq hərəkəti aldığı xəsarət daxilində qalan M.-in ona əzabverici ağrılar verməsinə səbəb olur.

Milli bıçaqlar – müxtəlif milli mədəniyyət daşıyıcıları olaraq spesifik xüsusiyyətləri olan bıçaqların ümumi adıdır. M.b.-in hüquqi statusu onun təyinatı və konstruksiyasının xüsusiyyətləri, eləcə də milli geyimə

ləvazimatı olması faktı əsasında təyin olunur. ən geniş yayılmış mülki silahlardır. Hər bir millət və xalqın tarixən yaranmış ənənələrinin, məişətinin və ovçuluğun, düşməndən və vəhşi heyvanlardan qorunmaq zərurətinin təsiri ilə bıçağın konstruksiyası və ölçülərinə müəyyən tələbləri yaranmışdır; yalnız soyuq silah funksiyasına malik bıçaqlar həm də təsərrüfat-məişət xarakterlidir. Eyni zamanda, milli bıçaqların bəzi növləri yalnız istehsalat və ya təsərrüfat-məişət təyinatlıdır, bədən xəsarəti yetirmək üçün nəzərdə tutulmamışdır. Buna görə də bəzi ədəbiyyatlarda göstəriləyi kimi, bütün milli bıçaqları soyuq silaha aid etmək düzgün olmazdı. Çoxlu sayda milli bıçaq vardır: azərbaycan, abxaz, əfqan, fin, çin, ispan, yapon, özbək, tacik, türk, türkmən və i.a. Onların içərisində döyüş (hərbi və mülki) təyinatlı və ov bıçağı az deyildir. Mülki döyüş silahları içərisində ritual bıçaqlar fərqləndirilir. Məsəl üçün, 290-300 mm uzunluqda, əyilmiş tiyəli və söykəksiz dəstəklə «xarakiri». Soyuq silaha aid edilən milli bıçaqlar kriminalistik əhəmiyyətə malikdir. Əksər milli bıçaqlar kустar və ya əldəqayırılma üsulla hazırlanır.

Mina – metal məmulatların səthinə nazik qatla çəkilən və elektrokimyəvi və ya bişirmə üsulu ilə bərkidilən möhkəm şüşəyəoxşar örtükdür.

Minalama – metal məmulatın korroziyadan, sürtülüb yeyilmədən, yüksək temperaturdan və s. qorunması, eləcə də dekorativ məqsədlərlə onun səthinə mina qatının çəkilməsi.

«**Misri qılınc**» – orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılmış qılıncların ən iti, kəsəri növüdür; şifahi xalq ədəbiyyatında Koroğlunun əfsanəvi qılıncıdır. «M.q.» xüsusi növ poladdan (Dəməşq poladından) düzəldilirdi. Möhkəmliyi və kəsəri ilə fərqlənir, tiyəsi əyri və təkəğizli olurdu.

Mizraq – deşici soyuq silah, nizənin bir növüdür. Metaldan düzəldilir, ağac və ya metal sapın ucuna keçirilirdi. Əsasən, əlbəyaxa döyüş zamanı istifadə olunurdu. Tunc dövründən geniş yayılmışdı. Piyada qoşunlarda XVIII əsrədək, süvari hissələrində isə I Dünya müharibəsinədək (bəzi ölkələrdə XIX əsrin 30 illərində) qalmışdı. Sovet süvari hissələrində 1931-ci ilədək istifadə olunmuşdur. Azərbaycan ərazisində Tunc və Dəmir dövrlərə aid çoxlu mizraq nümunələri tapılmışdır.

Mühəndis aləti – görünüşcə soyuq silahın ayrı-ayrı növlərinə oxşayan, lakin təyinatına görə fərqlənən predmetlərdir. Məsələn üçün, müxtəlif maneələrin dağıdılmasında tətbiq olunan mühəndis aləti (Almaniya, 1933-1945-ci illər) xəncər formasında olub məhdudlaşdırıcıya, çexola, və hərbi simvola malikdir, lakin soyuq silah deyildir.

Mülki soyuq silah – mülki şəxslərin silahlanması üçün nəzərdə tutulmuş standart və ya standart olmayan döyüş soyuq silahıdır. Milli soyuq silahların böyük əksəriyyəti M.s.s.-a aiddir.

Möhkəmlik – kənar qüvvələrin təsirindən bərk cisimlərin dağılmaya qarşı göstərdiyi müqavimətdir.

Möhkəmliyin azalması – xarici və ya daxili faktorların təsiri ilə materialın möhkəmlik xarakteristikasının zəifləməsidir.

Mufta – (*almanca «muffe»*) – 1. qını əhatə edən halqadır; onun vasitəsilə silah çiyinə və ya qurşağa keçirilir. 2. bəzi Avropa kavaləriya nizələrində sapında qurğuşun və yaxud diyircəkli amortizatorlu batıq şəkildə qurğudur.

Mürəkkəb kaman – qövsü iki və daha artıq eynicinsli və yaxud müxtəlif material laylarından ibarət kamandır.

N

- Nahamarlıq (kələ-kötürlük)** – işlənmiş səthin mikronahamarlığının məcmusudur.
- Naqamaki** – alebardaya oxşar, yastı, ucuna doğru genişlənən əyri tiyəli Şərqi saplı soyuq silahdır.
- Naqinata** – alebardaya oxşar, yastı, ucuna doğru genişlənən əyri tiyəli, əsasən qadınlar üçün Şərqi saplı soyuq silahdır. Adətən kiçik ölçülü olurdu.
- Naqinatado** – ənənəvi yapon döyüş sənəti olaraq alebardalarla qılıncoynatmadır.
- Neytrallaşdırılmış soyuq silah** – modelindən və hazırlanma tarixindən asılı olmayaraq hücum və ya müdafiə üçün yararsız hala salınmış silahdır. Tiyəli silahların neytrallaşdırılması tiyənin əsasının qismən kəsilməsi və yaxud kəsilmiş tiyənin sonradan yapışqanla və ya yumşaq ərinti ilə yapışdırılmasıdır.
- Nəfəs silahı** – qədim ov atıcı silahıdır. Bəzən hərbi məqsədlərlə də istifadə olunmuşdur. 40-300 sm uzunluqda və 5-25 mm diametrdə ucu genişlənən bir və ya iki borucuqdan ibarət olub nəfəslə üfürməklə oxu 30-50 m məsafəyə atmaq qabiliyyətinə malikdir. Onun oxları həm uzunluğuna, həm də diametrinə görə bir-birindən fərqlənir. Uçuş məsafəsi oxun lələkli olmasından, eləcə də nəfəs silahının borucuğunun uzunluğundan asılıdır. N.s.-dan indiyədək İndoneziya adalarında, Malakka yarımadasının və Cənubi Amerikanın tropik meşələrində istifadə olunur.
- Nindza** – yapon peşəkar döyüşçü-kəşfiyyatçılarının klanıdır. N.-nın silah komplektinə ənənəvi silahlardan başqa xüsusi silah vasitələri, peşə sirri hesab olunan və ciddi qorunan döyüş üsulları da daxil idi. Belə ki, qılınca qını, eyni zamanda, nəfəs silahı kimi su altında zəhərli oxların atılması və uzunmüddətli su altında qalmaq

üçün nəfəs borusu rolunu oynayır; kənarları itilənmiş halqalı şlyapa düşməyə zərbə yetirərkən və ya düşməyə tərəf atdıqda çapıcı silahdır.

Nitoryu – qılınclardan istifadə edilməklə qılıncoynatma yarışının növlərindən biridir (Yaponiya).

Nizə – 1. qədim deşici, saplı döyüş və ya ov təyinatlı soyuq silahdır; *bax: Döyüş nizəsi, Ov nizəsi.* 2. idman yarışlarında istifadə olunan alətdir; *bax: İdman nizəsi.*

Nizəatan – nizənin daha uzaq məsafəyə, qüvvətlə və sərrast atılması üçün qurğudur. 300-1500 sm uzunluqda sümük və yaxud ağac yastı materialdan ibarətdir. Poleolitın son dövrlərindən məlumdur.

Nov – tiyənin üzərində ağızlığa və ya küpə paralel yerləşən uzununa qazıqdır. Tiyənin kütləsini azaltmaq və onun sərtliyini artırmaq məqsədi daşıyır. Silahın ayrı-ayrı növlərində novların sayı 1-dən 6-dək ola bilər.

Novcuq – mərkəzi, əsas novə nisbətən qısa və ensiz novləri bildirən, nadir hallarda işlədilən termindir.

Nunçaku (nançaki, nuntyaku) – iki Yaponiya, həmçinin Çin və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində ənənəvi olan (nadir hallarda 3 və ya 4, hətta 5) ədəd taxta parçasından ibarət zərbə elementinin (dəyənəyin) asılqan vasitəsilə bir-birinə bağlanmasıyla yaradılmış vurucu-əzici soyuq silahdır. Zərbə elementlərinin uzunluğu 25-35 sm, Çin variantında asılqanın uzunluğu 20-30 sm, yapon variantında isə istifadə edən şəxsin əlinin en ölçüsü qədər – 7-11 sm-dir. Bəzi ölkələrdə nunçaku (nuntyaku) sənaye üsulu ilə müasir materiallardan (metaldan, plastmasdan və s.) hazırlanır. Onun zərbə elementləri silindrik və ya konusvari formada olub, en kəsiyi dairəvi və ya tildir, nazikləşən hissəsinə metal halqalar taxıla bilər; bu isə onun məhvedici effektini artırır. Döyüş N.-nun zərbə elementinin çəkisi 100 qramdan az olmamalıdır, idman

(məşq) nunçakularında zərbə elementləri bambukdan hazırlanmaqla yüngül olur. Hazırda plastmas və ya ağac materialdan əldəqayırılma nunçakular geniş yayılmışdır. Nunçakunun effektiv tətbiqi üçün xüsusi təlim və uzunmüddətli məşqlər nəticəsində qazanılmış müəyyən vərdişlər tələb olunur. O, təkcə zərbə yetirilməsi yolu ilə hücum və müdafiə üçün nəzərdə tutulmamışdır, nunçakudan rəqibi boğmaq, ətraf sümüklərini sıxmaq üçün də istifadə olunur; bununla əlaqədar olaraq bəzi kriminalistlər nunçakunu çəxtəyinatlı silah hesab edirlər.

O

Oksidləşdirmə – metalın kimyəvi və yaxud elektrokimyəvi üsulla emalıdır; nəticədə metalın səthində korroziyaya qarşı qouyucu və yaxud dekorativ örtük yaradılır.

Ortatiyəli soyuq silah – dəstəkli, tiyəli soyuq silahın növüdür. O.s.s.-a xəncərlər, yarımşabilyalar, süngüşpaqalar, süngü-tesaklar aiddir. Onların tiyəsinin uzunluğu orta hesabla 40-60 sm-dir.

Ox – mexaniki qurğudan (kaman, arbalet) istifadə edilməklə və ya insan əzələ qüvvəsinin köməyi ilə (atıcı ox) məsafədən və ya obyektə bilavasitə kontakt zamanı xəsarət yetirmək məqsədilə xüsusi olaraq hazırlanmış, təsiretmə prinsipinə görə deşici xassəli qədim silah növüdür. Kamandan atılan ox ucluq, ağac gövdə (düz çubuqlardan, bəzən də qarğıdan) və lələkdən ibarət olurdu. Ox ucluqları, əsasən, çaxmaqdaşdan, sümükdən, sonralar isə tunc və ya dəmirdən düzülürdü. E.ə. I minilliyin axırlarında dəmir ucluqlar geniş yayılmışdı. Azərbaycan ərazisində qədim dövrlərə aid çoxlu müxtəlif növlü ox ucluqları tapılmışdır. Yapon nindzalarının istifadə etdiyi atıcı oxun hər iki tərəfi itilənmiş çoxuzlu silindr və ya konus

formalı metal predmetdən ibarətdir. Uzunluğu 100-150 mm, çəkisi 150-300 q-dır. Qıça və ya qoltuğa bağlanmış çexolun içərisində bir neçə dənəsi gəzdirilirdi.

Oxatma, oxçuluq – atıcılığın ən qədim növlərindən biridir. Hazırda idman növü kimi geniş yayılmışdır. Müasir O. yarışları arasında milli növlər vardır.

Ox qabı, qobur, taxta, sadax, sədaq – oxun daşınması üçün qabdır. Gön, taxta, qalın parça, bəzən isə metal hissələrdən hazırlanan O.q. müxtəlif formalarda düzəldilmişdir. O.q.-da bəzən başqa silah (kaman) üçün gözlük olurdu. Sağ çiyindən horizontal vəziyyətdə asılı, yaxud sağ budun üstündə kamanla birgə gəzdirilirdi. Azərbaycanda qiymətli metallardan hazırlanan O.q.-ları kəsməpərək, nəbati və hündəsi naxışlarla bəzədilirdi.

Ov bıçaqları – peşəkar və həvəskar ov üçün nəzərdə tutulmuş bıçaqlardır. Konstruksiyasına, ölçülərinə, tiyə və dəstəyinin formasına və təyinatına görə müxtəlifdir: 1) həm heyvana bədən xəsarəti yetirmək üçün, həm də ovla bağlı köməkçi əməliyyatların yerinə yetirilməsi (cəmdəyin doğranması, dərinin soyulması, yemək hazırlanması və s.) üçün nəzərdə tutulmuş ümumi təyinatlı ov bıçağı; 2) köməkçi əməliyyatları yerinə yetirmək (ilk növbədə doğramaq) üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi təyinatlı ov bıçağı. Belə qəbul olunmuşdur ki, qatlanmayan və tiyəsi döyüş vəziyyətində möhkəm fiksasiyaya malik qatlanan ümumi təyinatlı ov bıçaqları soyuq silahdır, xüsusi təyinatlı ov bıçaqları isə soyuq silah hesab edilmir.

Ov bıçağı, xüsusi təyinatlı – *bax*: Xüsusi təyinatlı ov bıçağı.

Ov bıçağı, ümumi təyinatlı – *bax*: Ümumi təyinatlı ov bıçağı.

Ov xəncəri – xüsusi olaraq ov üçün nəzərdə tutulmuş xəncərlərdir.

Ov nizəsi – ən qədim deşici saplı ov soyuq silahıdır; hal-hazırda da ayrı-ayrı ovçular iri vəhşi heyvanların ovlanması (deşici zərbələr yetirməklə, qısa məsafələrdə isə atıcı silah qismində) istifadə edirlər. Əvvəllər ucuna daş və ya sümük, Tunc dövründə isə metal ucluqlar taxılırdı. Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar zamanı albanlara aid çoxlu sayda müxtəlif forma (dəfnə yarpağı, neştər, qalın tiyəli və s.) və ölçülü N. qalıqları tapılmışdır. O.n.-dən istifadə ənənəsi Afrika, Asiya və Latin Amerikasının bəzi ölkələrində yerli xalqlarda hələ də saxlanmaqdadır. Bu silahlara dair ətraflı məlumatı hərbi-tarixi mənbələrdən əldə etmək mümkündür. Bəzi məlumatlara görə «Puma-Werk» firması (AFR) indi də ov nizələri istehsal edir (uzunluğu 200 sm, tiyəsinin uzunluğu 33 sm-dir). Ağır O.n.-nin tiyəsinin ölçüləri: uzunluğu – 350 mm, eni – 70 mm, qalınlığı – 10 mm-dir. Onun ümumi uzunluğu – 2100 mm, sapının uzunluğu – 1750 mm-dir. Yüngül O.n.-nin tiyəsinin uzunluğu – 320 mm, eni 65 mm, qalınlığı isə 9 mm-dir; onun sapının uzunluğu – 1680 mm, ümumi uzunluğu isə 2000 mm-dir. Kriminalistik təcrübədə, demək olar ki, rast gəlinmir.

Ov soyuq silahları –ovla bağlı müxtəlif əməliyyatları yerinə yetirmək - heyvana bədən xəsarəti yetirmək, cəmdəyi doğramaq, dərini soymaq, yemək hazırlamaq, gecələmək üçün yer hazırlamaq və s. üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silahlardır. O.s.s.-na ov bıçaqları, tesak, xəncər, stilet, nizələr və s. aiddir.

Ö

Ölçmənin xətası – ölçülərin nəticəsinin həqiqi ölçü qiymətlərindən mütləq və ya nisbi vahidlərlə ifadə olunan fərqlərdir (kənara çıxmalardır).

Özbək bıçaqları – enli tiyəli, söykəksiz, arxa son kənarında aşağıya doğru çıxıntıya malik, ensiz dəstəkli, müxtəlif təsərrüfat, məişət, suvenir və yaxud istehsalat təyinatlı milli bıçaqlardır. Dəstəyi yapışdırma üsulludur, əsası milli ornamentlərlə bəzədilir. Tiyəsinin sol yan səthinə istehsalçı zavodun əmtəə nişanı və ya silah ustasının şəxsi nişanı həkk olunur. Ö.b. zavod, kустar və ya əldəqayırılma üsulla hazırlana bilər. Özbək dilində bıçaq – «pıçak»ın hər bir növünün birbaşa təyinatı vardır, bədən xəsarəti yetirmək üçün nəzərdə tutulmamışdır və soyuq silah hesab edilmir: «narın-pıçak» - xəmir kəsmək, «kassob-pıçak» - ət doğramaq, «bola-pıçak» hədiyyə və i.a.

Özbək xəncəri – özbək milli xəncəridir.

P

Palas – (*macar dilindəki «pallos» sözündəndir*) – təkəğızlı, düz-enli tiyəli (bəzi nümunələrində tiyə azacıq əyri olur), deşici-çapıcı soyuq silahdır. Tiyəsinin ucu hər iki tərəfdən itidir. Tiyəsinin uzunluğu 600-850 mm, eni 40-50 mm, küpünün qalınlığı 4-6 mm-dir. Tiyənin üzərində nov və sərtlik qabırğası ola bilər. Efesi, adətən, qarda ilə və yaxud xaçşəkilli kəşimə və qövsə komplektləşdirilir. Müasir ordularda komanda heyətinin parad geyiminin ləvazimatı olaraq istifadə olunur.

Pardaqlama – yarımfabrikatın səthində maksimal hamarlıq, sığallılıq və dəqiqlik yaratmaq məqsədilə onun abraziv alətlə emalı prosesidir. P. nəticəsində 1-ci dəqiqlik sinfinə və səthi 10-dək təmizlik sinfinə uyğun metal detal hazırlamaq mümkündür. Kəsicilə alətlərin itilənməsi əməliyyatı da P.-ya aiddir.

Partlayışçı bıçağı – iki tiyəyə və bizə malik xüsusi qatlama bıçağıdır.

Pas – əsasən dəmirin hidratlaşmış oksidindən ibarət olan, dəmir və onun ərintilərinin görünən korroziya məhsullarıdır.

Paslanma – metalların korroziyasının xüsusi halıdır; hava oksigeni, rütubət və karbon qazının təsirindən dəmirin oksidləşməsidir. Belə oksidləşmə nəticəsində, əsasən, dəmir 3-hidroksiddən ibarət pas təbəqəsi əmələ gəlir.

Pıçak (pçak, bıçak, kord, pıçak) – tacik, özbək milli təsərrüfat-məişət bıçaqlarıdır. Adətən, kустar üsulla hazırlanır, növmüxtəliflikləri mövcuddur.

Pika – (*almanca «pike»*) – rombşəkilli və yaxud lansetşəkilli ağır möhkəm tiyəyə malik olub, qolboru formalı əsasına ağır möhkəm dairəvi en kəsikli uzun sap sap geydirilmiş deşici soyuq silahdır. Onun sapının diametri 50-55 mm, uzunluğu 2 metrədək və daha artıq olurdu. Əsasən «ağır» atlı (süvari) qoşunların silahlandırılmasında istifadə olunurdu. Bəzi növlərinin ağırlıq mərkəzinə əlin qorunması üçün konusşəkilli qarda bərkidilirdi.

Pioner bıçağı – amerikan təkağızlı ov bıçağıdır.

«Pisalka» – (*rusca «пикаль» sözündəndir*) – XX əsrin 40-50-ci illərində cib oğruları arasında geniş yayılmışdır. Sumka, paltar kəsmək, həmçinin bədənə açıq sahələrinə kəsici xəsarətlər yetirmək qabiliyyətinə malik, 15-20 mm uzunluqda tiyənin üzüyə lehimlənməsindən düzəldilmiş kriminal vasitədir. Bir çox kriminalistlər onu soyuq silah sırasına aid etmirlər. Hazırda kriminalistik təcrübədə rast gəlinmir.

Pisau – İndoneziya, Malayziya və Filippində geniş yayılmış döyüş bıçağıdır.

- Pitting korroziya** – metalın səthindən başlayaraq korroziya nöqtələri, ləkələri və zədələrinin yaranması ilə nəticələnən yerli korroziyadır.
- Plastik deformasiya** – xarici qüvvənin təsiri kəsildikdən sonra cismin dağılmadan ölçü və formasının dəyişməsidir.
- Plastiklik** – materialın (bərk cismin) dağılmadan böyük qalıq deformasiyaya malik olma qabiliyyətidir. P. dağılmadan sonrakı qalıq deformasiyanın qiyməti ilə xarakterizə olunur. Bu kəmiyyət nə qədər böyükdürsə, material da o qədər çox plastiktir.
- Polad** – 1. dəmirin 2%-dək karbonla və digər elementlərlə deformasiya olunan (döymə) ərintisidir; 2. çox bərkliyi və möhkəmliyi ilə seçilən, xüsusi struktura və səthinin görünüşünə («naxışlarına») görə digərlərindən fərqlənən, yüksək karbonlu poladdır. Dəmir filizinin qrafit və ya çuqunla ərintisindən alınır. Onun növlərindən Türk, Dəməşq, hind poladları vardır (*bax: Türk poladı, Dəməşq, Taban* və s.).
- Polis soyuq silahı** – polisin silahlandırılması üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silahdır. Praktiki olaraq döyüş soyuq silahının eynidir, lakin əksər nümunələri daha portativdir. Polis dəyənək və gürzləri daha tanınmışdır.
- Portupeya** – (*fransızca «portepée»*) – silahın gəzdirilməsi üçün qayıqdır (çiyin və ya bel).
- Predmetin təyinatı** – predmetin konstruksiyasında, formasında, ölçülərində və tərtibatında əks olunan məqsədli aidiyyətidir.
- Protazan** – (*almanca «Partisane»*) – uzun və yastı metal ucluqlu, uzun (2,5 m və daha uzun) ağac sapa taxılmış deşici soyuq silahdır, nizənin növ müxtəlifliyidir. XVI əsrdə protazan lansknexlərin, XVII əsrdə monarxların

qoruyucularının silahı olmuşdur. Espanton adı ilə XIX əsrədək silahlandırmada istifadə olunmuşdur.

R

Rapira, döyüş – *bax: Döyüş rapirası.*

Rapira, idman – *bax: İdman rapirası.*

S

Sablya – (*macar dilindəki «szabni» sözündən olub «szablya» - «kəsmək» deməkdir*) – əyri tiyəli, çapıcı, kəsici-çapıcı və ya dəşici-kəsici-çapıcı (tiyəsinin ümumi əyriliyindən və ucunun quruluşundan asılı olaraq) soyuq silahdır. Tiyəsinin qabarıq tərəfində ağzı, çökək tərəfində isə küp olur. Dünyanın bir çox ölkə və xalqlarında müxtəlif növ sablyalar mövcuddur; onlar bir-birindən ölçülərinə, tiyəsinin ümumi əyrilik radiusuna, efesinin (dəstəyinin) quruluşuna görə fərqlənir. S. digər uzuntiyəli soyuq silahlardan onunla fərqlənir ki, onun ağırlıq mərkəzi efesdən xeyli aşağıda (tiyənin ucundan yuxarıda, üçdə biri ilə üçdə ikisi arasında) yerləşir, bu isə çapıcı zərbə yetirərkən əlavə kəsici təsir göstərməklə daha geniş xəsarət yaradır. S.-nin uzunluğu 900-1100 mm, tiyəsinin uzunluğu 700-900 mm olmaqla at üzərində oturmuş şəxsin yerdəki rəqibə birbaşa zərbə yetirməsinə imkan yaratmalıdır. Bir qayda olaraq, sablyanın dəstəyinin ölçüləri silahı yalnız bir əllə tutmağa imkan verir. Ancaq yapon sablyası «katana» istisnadır: onun dəstəyi 240-260 mm olmaqla çapıcı zərbə yetirərkən hər iki əllə tutmağa imkan yaradır. Türk sablyalarının tiyəsinin ucundan yuxarı üçdə birində kəskin əyilmə və yelman (tiyənin ucundan zərbə mərkəzinə doğru genişlənməsi; tiyənin həmin hissəsində ağırlıq yaradılmasına xidmət edir) müşahidə olunur. Sablya ilə birlikdə qının olması mütləq şərtidir.

Sablya, idman – *bax*: **İdman sablyası.**

Sablya, çərkəz – *bax*: **Çərkəz sablyası.**

Samuraylar – Yaponiyada 1868-ci ilədək mövcud olan hərbi təbəqə. İki qılınc, nizə və ox-kamanla silahlanırdılar. Odlu silahın meydana çıxması S.-in silahlandırılmasında dəyişiklik etməmişdir.

Sancma – *bax*: **Dəstəyin sancma üsulu ilə bərkidilməsi.**

Sapand – qədim soyuq atıcı silahdır. Lap qədimdən (ehtimal ki, Neolit dövründən) dünyanın bir çox xalqları arasında geniş yayılmışdı. Dəridən, qayışdan və ya hörülmüş ipdən istifadə olunurdu. Daş qoyulan mərkəzi hissəsi (aya) qollarına nisbətən enli toxunurdu. Qolun bir ucundakı ilgək barmağa keçirilir, ikinci ucunu da eyni əldə saxlamaqla ayasına daş, qurğuşun kürəcik qoyulurdu. Sapand dairəvi fırladılaraq ilgəksiz qolu buraxılmaqla daş müəyyən istiqamət üzrə təqribən 150-200 m məsafəyə atılırdı. Kriminalistik təcrübədə rast gəlinmir.

Saplı soyuq silah – saplı, deşici və çapıcı xassəyə malik tiyəli (pika, nizə, mizraq, cida, alebarda, sekira, berdiş, döyüş yabası, protazan, espadron, döyüş baltası və s.) və vurucu-əzici xassəli tiyəsiz (döyüş toxmağı və s.) soyuq silahlardır. Sapının uzunluğu 100 sm-dən 250 sm-dək olur. Bu silah növü orta əsrlərdə geniş yayılmış və XX əsrin 20-30-cu illərində atlı (süvari) qoşunların silahlandırılmasında istifadə olunmuşdur, hazırda çox nadir hallarda deşici saplı soyuq silahlara rast gəlmək olar.

Saray şpaqası – silah kimi əhəmiyyətini itirərək yalnız geyim ləvazimatı rolunu oynayır. Böyük olmayan, olduqca yığcam, əksər hallarda bədii tərtibatlı, qiymətli haşiyəlidir.

Saydak (saqaydak, saadak) – sıvari döyüşçünün soyuq atıcı silah komplektidir: kaman qabı ilə birlikdə, oxlar və ox qabı (taxta). V-VI əsrlərdə yaranmış, türk və monqol xalqları arasında geniş yayılmışdır.

Seyf – azacıq əyrisi olan tiyəyə malik türk sablyasıdır.

Səngər aləti – səngər, tranşey və s. düzəltmək üçün alətdir. S.a.-nə bel, kürək, balta, külüng, mişar və s. aiddir.

Sərtlik – cismin, konstruksiyanın və ya onun elementinin deformasiyaya müqavimət göstərmək qabiliyyətidir. Materialın en kəsiyinin həndəsi xarakteristikası və elastiklik (məhkəmlik) modulu ilə təyin edilir.

Sərtlik qabırğası – tiyəni əydikdə ona məhkəmlik xüsusiyyəti vermək üçün nəzərdə tutulmuş, tiyənin uzununa xətti üzrə yerləşən qabarıqdır. Hər iki tərəfi kəsici olan tiyələrin S.q. onun hər iki ağzının itilənmə sahəsinin birləşməsində yerləşir. Bir neçə tili olan soyuq silahın (dördtilli stilet, şpaqa) S.q. kəsici və ya küt tillidir. Bütün tip soyuq silahların S.q.-nin yerləşdiyi sahədə tiyəsinin qalınlığı maksimal ölçüdədir.

Səthin keyfiyyəti – səthin həndəsi xarakteristikasının məcmusudur (əsas xarakteristikalardan biri nahamarlıqdır).

Sıyrıq, cızıq – səthin mexaniki zədələnməsi nəticəsində əmələ gələn, düzgün olmayan və yaygın istiqamətli nov formalı, uzunluğu enindən böyük olan defektdir.

Silah – döyüşmək üçün alətdir; döyüş zamanı düşmənin məhv edilməsi və hücumlardan qorunmaq imkanlarını təmin edən qurğu və vasitələrin ümumi adıdır. «Xidməti və mülki silah haqqında» AR Qanunun silahın anlayışı belə verilir: «silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı

qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitədir».

Silahşünaslıq – odlu və soyuq silah haqqında elmdir.

Silahşünaslıq, kriminalistik – *bax:* **Kriminalistik silahşünaslıq.**

Silahşünaslıq, tarixi – *bax:* **Tarixi silahşünaslıq.**

Skaut bıçağı – idman turizmi üçün bıçaqların növ müxtəlifliyidir. Qatlanan və ya qatlanmayan konstruksiyalıdır. Bir sıra ölkələrdə uşaq və yeniyetmə təşkilatları üçün istehsal olunur. Məsələn, Polşada hazırlanmış bəzi modellərin dəstəyinin üzərində polyak pionerlərin (xarşerlərin) emblemi təsvir olunurdu.

Skramasaks – Merovinqlər dövründən qalmış döyüş bıçağıdır. İlk Avropa bıçaqlarına aid edilir. Skandinaviyada yayılmışdır. Qına qoyularaq qurşaqda və qılınca əlavə silah qismində gəzdirilirdi. Tiyəsinin uzunluğu 500 mm, küpünün qalınlığı 20-30 mm-dir.

Sodzyutsu – ənənəvi yapon döyüş sənətinin növlərindən biridir; nizədən istifadə sənəti mənasındadır.

Soyuq atıcı silah – insan əzələ qüvvəsinin (atıcı bıçaqlar, baltalar, nizələr, bumeranqlar, sürikenlər və s.) və ya mexaniki qurğunun (kaman, arbalet) köməyi ilə istiqamətlənmiş hərəkətli mərmilə məsafədən hədəfin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş soyuq silahdır. Odlu silah yaradıldıqdan sonra xeyli dərəcədə azalmışdır. «Xidməti və mülki silah haqqında» AR Qanununda belə tərif verilir: «soyuq atıcı silah – insan əzələsinin və ya mexaniki qurğunun enerjisi hesabına istiqamətlənmiş hərəkət əldə edən əşyalarla məsafədən hədəfi zədələmək təyinatına malik olan silahdır».

Soyuq silah – insan əzələ qüvvəsinin köməyi ilə və yaxud mexaniki qurğudan istifadə edilməklə istiqamətlənmiş hərəkətli mərmilə obyektə bilavasitə kontakt zamanı

və ya məsafədən həyat üçün təhlükəli bədən xəsarəti yetirmək məqsədilə xüsusi olaraq hazırlanmış, birbaşa istehsalat və ya təsərrüfat-məişət təyinatı olmayan və hücum və yaxud aktiv müdafiə üçün nəzərdə tutulmuş, öz konstruksiyasına, ölçülərinə və materialına görə bu məqsədlərə uyğun gələn, təsiretmə prinsipinə görə deşici, kəsici, çapıcı, deşici-kəsici, deşici-çapıcı, kəsici-çapıcı, deşici-kəsici-çapıcı, vurucu-əzici və ya kombinə edilmiş alətdir. «Xidməti və mülki silah haqqında» AR Qanunun S.s.-in anlayışı belə verilir: «soyuq silah – konstruksiyasına, ölçülərinə və materialına görə birbaşa istehsalat və ya təsərrüfat-məişət məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, xüsusi olaraq insanın əzələ qüvvəsindən istifadə etməklə zəzərvurma obyektinə ilə bilavasitə təmas zamanı xəsarət yetirmək təyinatına malik olan silahdır».

Soyuq silah satma – mükafat məbləğində və ya əvəzsiz olaraq soyuq silahın başqa şəxsə qaytarılmama şərti ilə verilməsidir.

Soyuq silah, butafor – *bax:* Butafor soyuq silahlar.

Soyuq silah, vurucu-əzici – *bax:* Vurucu-əzici soyuq silah.

Soyuq silah, qeyri-standart – *bax:* Qeyri-standart soyuq silah.

Soyuq silah, qeyri-tipik – *bax:* Qeyri-tipik soyuq silah.

Soyuq silah, qısatıyəli – *bax:* Qısatıyəli soyuq silah.

Soyuq silah, deşici – *bax:* Deşici soyuq silah.

Soyuq silah, deşici-kəsici – *bax:* Deşici-kəsici soyuq silah.

Soyuq silah, deşici-kəsici-çapıcı – *bax:* Deşici-kəsici-çapıcı soyuq silah.

Soyuq silah, deşici-çapıcı – *bax:* Deşici-çapıcı soyuq silah.

Soyuq silah, dəyişdirilmiş – *bax:* Dəyişdirilmiş soyuq silah.

Soyuq silah, zavod (sənaye, firma, fabrik) üsulu ilə hazırlanmış – *bax: Zavod (sənaye, firma, fabrik) üsulu ilə hazırlanmış soyuq silah.*

Soyuq silah, idman – *bax: İdman soyuq silahı.*

Soyuq silah, kombinə edilmiş – *bax: Kombinə edilmiş soyuq silah.*

Soyuq silah, kriminal – *bax: Kriminal soyuq silah.*

Soyuq silah, kустar – *bax: Kустar soyuq silah.*

Soyuq silah, kəsici – *bax: Kəsici soyuq silah.*

Soyuq silah, kəsici-çapıcı – *bax: Kəsici-çapıcı soyuq silah.*

Soyuq silah, ortatıyəli – *bax: Ortatıyəli soyuq silah.*

Soyuq silah, polis – *bax: Polis soyuq silahı.*

Soyuq silah, saplı – *bax: Saplı soyuq silah.*

Soyuq silah, standart – *bax: Standart soyuq silah.*

Soyuq silah, suvenir – *bax: Suvenir soyuq silahlar.*

Soyuq silah, tiyəli – *bax: Tiyəli soyuq silah.*

Soyuq silah, tiyəsiz – *bax: Tiyəsiz (vurucu-əzici) soyuq silah.*

Soyuq silah, tiyəsiz – *bax: Tiyəsiz soyuq silah.*

Soyuq silah, uzuntiyəli – *bax: Uzuntiyəli soyuq silah.*

Soyuq silah, uşaq – *bax: Uşaq soyuq silahı.*

Soyuq silah, çapıcı – *bax: Çapıcı soyuq silah.*

Soyuq silah, əldəqayrılma – *bax: Əldəqayrılma soyuq silah.*

Soyuq silahın aparıcı hissəsi – silahın işlək hissəsini işə salmaq üçün nəzərdə tutulmuş elementidir.

Soyuq silahın evolyusiyası – bəşəriyyətin tarixi inkişafı gedişatında soyuq silah hesab edilən predmetlərin konstruksiyasında baş verən dəyişikliklərdir. Yeni xassəli materialların meydana gəlməsi, yeni texnologiyaların mənimsənilməsi, fiziki qanunların kəşf

olunması, estetik baxışların dəyişilməsi və digər faktorlardan asılıdır.

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizası – kriminalistik ekspertizanın cinsidir; elmi əsasını kriminalistik texnikanın «soyuq silah haqqında kriminalistik təlim»i təşkil edir. AR CPM-ində sadalanan məcburi ekspertizalara aid deyildir. S.s.k.e. AR ƏN MEM-in laboratoriyasında həyata keçirilir.

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının metodikası – predmetin soyuq silaha, onun ayrı-ayrı növlərinə (yarımnövünə, növ müxtəlifliyinə) və nümunəsinə mənsub olub-olmamasının, eləcə də onun texniki vəziyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə tətbiq edilən metod, üsul və texniki vasitələrin məcmusudur.

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının metodları – soyuq silahın ekspertizası vəzifələrinin həll edilməsi üçün istifadə olunan ümumelmi (müşahidə, ölçmə, təsvir, müqayisə, modelləşdirmə, eksperiment) və xüsusi metodların (mikroskopik, fotoqrafik, maqnitometrik, fiziki-kimyəvi və i.a.) məcmusudur.

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının obyektləri – soyuq silah hesab edilən maddi predmetlər, yaxud soyuq silah olması mümkün olan predmetlər, onların hissələri, detalları, ləvazimatlarıdır. Ayrı-ayrı hallarda soyuq silahın hazırlanması vasitələridir (materiallar, alətlər, avadanlıqlar, çertyojlar və i.a.).

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının predmeti – kriminalistik ekspertizanın bu növünün həll etdiyi vəzifə və məsələlərin məcmusudur. Əsas predmeti – maddi obyektlərin soyuq silah sinfinə, onun yarımşinfinə, qrupuna, növünə, yarımnövünə və növ müxtəlifliyinə aid olub-olmamasının (təyinatına, məhvedici təsirinə, hazırlanma üsuluna, hazırlandığı yerə, ümumi konstruksiyasına, quruluşuna, əldə tutma,

idarəetmə və təsir üsuluna görə) müəyyən olunması üçün onların qrup mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsidir. Köməkçi predmet – soyuq silahın texniki vəziyyətinin, istifadəyə yararlılığının və nasaz soyuq silahın yaralı vəziyyətə gətirilməsinin mümkünlüyünün müəyyən edilməsidir.

Soyuq silahın kriminalistik ekspertizasının subyektı – soyuq silaha dair kriminalistik təlim üzrə xüsusi biliklərə malik, aparılması ona tapşırılmış ekspertizada marağı olmayan şəxsdir.

Soyuq silahın yarımfabrikatı – soyuq silahın bəzi xassələrinə malik olmaqla bədən xəsarətləri yetirmək qabiliyyətli, lakin hazırlığın başa çatmaması səbəbindən əldə tutma rahatlığı olmayan və ondan istifadə edən şəxsin əl-barmaqlarına xəsarət yetirmək təhlükəsinə malik predmetdir.

Soyuq silahın «yalançı» yarımfabrikatı – soyuq silahın bütün cinsi əlamətlərinə uyğun gələn və onun müəyyən növünün (yarım növünün, növ müxtəlifliyinin) əsas əlamətlərinə malik predmetdir. Primitivliyi və ya səthinin kobudluğu, konstruksiyasının sadəliyi (bir çox hallarda tiyənin quyruqcuğu dəstək rolunu oynayır) onu görünüşcə fərqləndirir.

Soyuq silahın maketi – soyuq silahın yumşaq materialdan hazırlanmış və onun möhkəmlik xassələrinə malik olmayan surətidir (modelidir).

Soyuq silahın məhvedici təsiri – insana və ya heyvana birbaşa bədən xəsarətləri yetirilməsinə yönəldilmiş və yetirildiyi anda həyat üçün təhlükəli olan xəsarətlərin onun bədəninə müdaxilə etməklə (tiyəli silahlarda: deşici, kəsici, çapıcı, deşici-kəsici, deşici-çapıcı, kəsici-çapıcı, deşici-kəsici-çapıcı), yaxud yumşaq və sümük toxumalarının əzilməsi (tiyəsiz silahlarda: vurucu-əzici) yolu ilə yetirilir. Kombinə edilmiş soyuq silahların

konstruksiyası azı iki növ (misal üçün, deşici və vurucu-əzici və s.) təsirə malikdir.

Soyuq silahın saxlanması – subyektin bilavasitə üzərində olmadan soyuq silaha malik olmasıdır. S.s.s. subyektin sahib olduğu, istifadə etdiyi binada, bağda, bostanda, həyətdə, eləcə də ona məlum olan digər yerlərdə həyata keçirilə bilər. AR CM-nə görə soyuq silahın saxlanması cinayət tərkibi yaratmır.

Soyuq silahın təsnifatı – soyuq silahların ən mühüm əsaslar (təyinatına, təsiretmə prinsipinə, hazırlanma üsuluna və s.) üzrə yarımşiniflərə, qruplara, növlərə və yarımnövlərə ayrılmasıdır.

Soyuq silahın təsnifat sistemi – soyuq silahın qrup mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün elmi-nəzəri əsas olan təsnifatın məcmusudur (təyinatı, hazırlanma üsulu, məhvetmə prinsipi və s.). soyuq silah haqqında kriminalistik təlimin mühüm struktur elementlərindən biridir.

Soyuq silahın hazırlanma üsulu – soyuq silahın müəyyən dövlət və ya firma standartlarına və texniki şərtlərə, istehsalat şərtlərinə, materiallara, alətlərə, hazırlayan şəxsin peşə vərdişlərinə uyğunluğu üzrə xarakteristikasıdır. S.s.h.ü. zavod, kустar və əldəqayırılma ola bilər. Soyuq silahın dəyişdirilməsi ayrıca yarımşinifdir; onun özü də zavd, kустar və yaxud əldəqayırılma üsulla icra oluna bilər.

Soyuq silahın hazırlanması – soyuq silah hesab olunan predmetlərin istehsalı, eləcə də onların itirilmiş məhvedici xassələrinin bərpası üzrə təmir fəaliyyətidir.

Soyuq silahın hazırlanmasının zavod (sənaye, firma, fabrik) şərtləri – müəyyən olunmuş dövlət standartları və ya texniki şərtlər əsasında sənaye müəssisələri tərəfindən soyuq silahın hazırlanmasıdır. Bir qayda olaraq, zavod mənşəli məmulatların üzərində zavod

(marka) nişanları, əmtəə nişanları, damğa və ya istehsalçını bildirən digər markerlər olur. Soyuq silah hesab edilən ov bıçaqlarının, eləcə də hərbi silahların üzərinə eksempları göstərən nömrə həkk olunur.

Soyuq silahın hazırlığı – soyuq silahın bəzi əlamətlərinə malik hazırlanması başa çatdırılmamış məmulatdır. Bu əlamətlər soyuq silahın müəyyən növünün (yarım-növünün) hazırlandığını göstərir, lakin istehsal prosesinin başa çatmaması səbəbindən soyuq silahın xassələrini tam malik deyildir.

Soyuq silahın gəzdirilməsi – soyuq silahın bilavasitə üzərində saxlanmasıdır (daşınmasıdır).

Standart soyuq silah – soyuq silahın ümumi konstruksiyasına görə yarım-sinfidir, yəni orduda tətbiq olunan, hansısa millət və ya xalqın adətindən törəyən, soyuq silahın tarixən yaranmış müəyyən növ və nümunəsinə uyğun gələn, hərbi-tarixi, hərbi-texniki, ovçuluq və digər elmi təsnifatlarda tanınmış silahlardır.

Stilet – (*italyanca «stiletto» sözündəndir*) – iti uclu, düz və ya azacıq əyilmiş ençiz tiyəli deşici soyuq silahdır. Tiyəsinin ən kəsiyi dairəvi, ovalşəkili, iki-, üç- və ya dördtilli, üzərində nov və sərtlik qabırğaları, yaxud hamar üzləri vardır, ağzı yoxdur. Əksər halda dəstəyində *ikibuynuzlu* (nadir hallarda *dördbuynuzlu*) söykək olur. Stiletin ümumi uzunluğu 300-350 mm, tiyəsinin uzunluğu 100-200 mm-dir. Xarici ölkələrin sənaye müəssisələri tərəfindən döyüş-mülki stiletlər, həmçinin daha uzun, qalın və bir qədər kütləşdirilmiş tiyəli, müvafiq tərtibatda (buynuzdan hazırlanmış dəstəkli və s.) ov stiletləri istehsal olunur. Kriminalistik təcrübədə, yalnız əldəqayırılma stiletlərə rast gəlinir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, asan əldə edilə bilən istehsalat və ya təsərrüfat alətlərindən (tilli və ya dairəvi yeyə, vintaçan və s.) asanlıqla stiletin tiyəsinə hazırlamaq,

quyruqcuğuna isə dayaq və dəstək geydirmək mümkündür.

Stilet-çətir, stilet-əl ağacı – maskalanmış soyuq silahdır. Belə stiletlərin tiyəsi çətirin və ya əl ağacının gövdəsinin daxilinə yerləşdirilir (ABŞ-ın «Wilkinson» firması tərəfindən istehsal olunan 370 mm uzunluqda tiyəyə malik çətirlərin satışına ciddi nəzarət olunur).

Suvenir soyuq silahlar – standart soyuq silahın surətidir, bəzən iti ucu və ağzı olur, lakin kiçik ölçülü və dəstəyinin əldə rahat tutulmasına görə soyuq silah hesab edilmir.

Süngü – (*və ya ştik – polyakca «sztych» sözündəndir*) – dəstəksiz və ya sapsız, lakin odlu silaha (tüfəngə, karabinə, avtomata, tapança-pulemyota) taxılaraq və ya ayrılıqda əlbəyaxa döyüşdə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş deşici və ya deşici-kəsici soyuq silahdır. S. XVII əsrdə meydana gəlmişdir, quyruqcuğu lülə ağzına taxılırdı. Lakin artıq XVII əsrin sonlarından onun əsasına bərkidilmiş borucuq vasitəsilə S. lüləyə taxıldı; bu isə S.-nü çıxarmadan odlu silahdan atəş açmağa imkan yaradırdı. S. konstruksiyasına görə - 1) tilli (iynəşəkilli) və 2) yastı («bıçaqşəkilli» və ya «tiyəli») yarımnövlərə ayrılır. Silaha bərkidilmə üsuluna görə – 1) bilavasitə lüləyə bərkidilən, 2) eyni zamanda lüləaltı yataq halqasına və lüləyə bərkidilən və 3) lüləaltı yatağın ön ucuna bərkidilən. Bərkidilmə üsulundan asılı olaraq dəstək müvafiq konstruktiv xüsusiyyətlərə malik olur. Bərkidilmə xarakterinə görə – 1) çıxarılan və 2) bitişik. S.-lərin tiyəsinin uzunluğu 200-400 mm, tilli tiyələrin üzərində 3-4 nov və sərtlik qabırğası (bəzi hərbi ədəbiyyatlarda ağızlıq adlandırılır), yastı tiyələrin bir və ya iki ağzı (adətən küt) və enli novları olur. XIX əsr nümunələri olan süngülərin küpündə mişar vardır, küpün və tiyənin qalınlığı 10 mm-dək, hazırkı süngülərdə isə 6-7 mm-ə qədərdir. Tiyənin ucu itidir,

dabanda ölkənin, firmanın və ya istehsalçı müəssisənin zavod nişanı əks etdirilir. Əksər süngü nümunələrinin dəstəyində vahid detal şəklində halqa mövcuddur ki, bu da onun lüləyə taxılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dəstəksiz borucuqlu yastı və tilli süngülər tiyəli soyuq silahın müstəqil növüdür. Adi çıxarılan iynəşəkilli süngülərin tiyəsi xeyli uzun olur – 400 mm-dən artıq, süngü-şpaqa isə 520 mm-dir.

Süngü, idman – bax: İdman süngüsü.

Süngü-bıçaq – XX əsrdə meydana gəlmiş deşici-kəsici soyuq silahdır. İlk nümunələri yastı süngünü xatırladır, lakin tiyəsi kiçik uzunluq və en ölçülərinə malik olmaqla daha iti ağızlığı vardır. II Dünya müharibəsindən sonra silahlı qüvvələrin silahlanmasında kütləvi şəkildə avtomatik silahlara keçildiyindən süngü-bıçaqlar süngünü və ordu bıçaqlarını, demək olar ki, sıxışdırıb çıxardı. Kriminalistik təcrübədə, əsasən, 7,62 mm kalibrli «AKM» və «AKMC» konstruksiyalı və 5,45 mm kalibrli «AK-74» və «AKC-74» konstruksiyalı avtomat silahlar, Draqunov konstruksiyalı «CBД» snayper tüfəngləri üçün nəzərdə tutulmuş süngü-bıçaqların birinci və ikinci nümunələrinə rast gəlinir. Onların konstruksiyasına analoji süngü-bıçaqlar ABŞ-da 5,56 mm kalibrli «M16» avtomat tüfəngləri üçün istehsal olunur. Bu süngü-bıçaqlar odlu silaha taxılmış vəziyyətdə və ayrılıqda bıçaq kimi istifadə oluna bilər. Kəpündə mişarın, tiyəsinə deşiyin olması süngü-bıçaqla onun qınının birləşdirilməsindən yaranmış alətdən mişar və qayçı kimi müxtəlif predmetin mişarlanmasında, tikanlı məftilin, o cümlədən dəstəyin və qının korpusunun izoləedici materialdan hazırlandığı nəzərə alınmaqla yüksək gərginlikli elektrik məftillərinin kəsilməsində istifadəyə imkan verir.

Süngü-tesak – tüfəngə və ya karabinə taxılmaq və ya ayrılıqda istifadə üçün nəzərdə tutulmuş deşici və ya

deşici-çapıcı soyuq silahdır. Konstruksiyasına görə adi süngülərin analoji nümunəsidir, lakin tiyəsi daha düz və uzundur – 525 mm-dəkdir, bəzən küpünün əyrisinə doğru genişlənir. 1898 və 1889-1905-ci illər nümunəli (Almaniya) süngü-tesakların küpündə mişarı var idi. İngilis və yapon tütənglərində də istifadə olunmuşdur.

Süngü-şpaqa – tütəngə və ya karabinə taxıldıqda süngü, odlu silahdan çıxarıldıqda isə şpaqa rolu oynayan, ortatiyəlideşici soyuq silahdır. Dəstəyinin konstruksiyası onu əldə tutmağa imkan verir, xaçşəkilli kəsişmə ilə birlikdə tütəngin lüləaltına bərkidilmək üçün halqaya və xüsusi paşa malikdir. 1886/1893/1916-cı illər modeli, 8 mm kalibrli Lebel fransız tütənginin süngü-şpaqası daha çox tanınmışdır; onun ümumi uzunluğu 638 mm, tiyəsi isə dördtilli və dörd dərəcəli olmaqla 520 mm-dir.

Süriken – yapon soyuq atıcı silah növüdür. Əsası 3-4 mm qalınlıqda metal lövhədən ibarət olmaqla müxtəlif formalı müxtəlif sayda ləçəklərə və stabilləşdirici deşiyə malikdir. Adətən, sürikenin diametri 70-100 mm olur. Onun atılma qaydası vardır.

Ş

Şaber – (*almanca «schaber, schaben» - qaşımaq, yonmaq*) – bir tərəfi itilənmiş yastı, üçbucaq en kəsikli, fasonlu en kəsikli polad mil şəklində dəstəkli çilingər alətidir. Şabərləmə işlərində, metal səthin hamarlanması, litoqrafik təsvirin qazılmasında istifadə edilir.

Şaşka – (*kabardin-çərkəz dilindəki «ca'uxo» sözündən olub hərfi mənası «uzun bıçaq» deməkdir*) – təkəğızlı, azacıq əyri tiyəli,deşici-çapıcı soyuq silahdır. Onun əsasən çapıcı təyinatlı olmasına baxmayaraq tiyəsinin ümumi əyriliyinin az olması bəzi hallarda şaşkanındeşici zərbə yetirməsinə imkan verir. Şaşkaların böyük

əksəriyyətinin xaçşəkili kəşiməsi və qövsü olmur (bəzi nümunələrində qövs ola bilər), lakin onların funksiyasını dəstəyin əsasında ağızlığa tərəf çıxıntı yerinə yetirir. Tiyəsinin ucu hər iki tərəfdən itidir, efesi qardasıdır. Ümumi uzunluğu 905-1010 mm, tiyəsinin uzunluğu 770-870 mm-dir. Öz parametrlərinə və təyinatına görə onlar sablyaya yaxındır. Müasir ordularda komanda heyətinin parad geyiminin ləvazimatı olan şaşkalar məhdudlaşdırıcı ilə birlikdə qövsə malikdir.

Şayba – soyuq silahın dəstəyinin, soyuq atıcı silahın mexanizminin ayrı-ayrı hissələrinin arasına qoyulan yastı araqatdır.

Şəşpər – (*farsca «şəş» və «pər» sözlərindən olub «altı qanadlı» deməkdir*) – qədim silah növüdür. Mahiyyətçə qanadlı toppuzun özüdür, lakin 6 ədəd simmetrik yerləşmiş qanadaoxşar metal çıxıntısı vardır. Orta əsrlərdə Şərqi ölkələrində geniş istifadə olunurdu. Hərbi rəhbərin hakimiyyət simvolu olduğundan bir çox hallarda döymə, qiymətli metal və daş-qaşla bəzədilirdi. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış çoxsaylı şəşpər nümunələri, bir çox xalq şifahi və yazılı abidələrində adının çəkilməsi şəşpərin Azərbaycanda lap qədimdən mövcudluğunu sübut edir. Kriminalistik təcrübədə lələkli toppuz və şəşpərə, demək olar ki, rast gəlinmir.

Şlifləmə – (*almanca «schliff» - yonmaq, cilalamaq*) – məmulat səthinin cilalanması üzrə tamamlama emalı əməliyyatıdır. **Bax: Cilalama.**

Şoi – qazax sablyasıdır.

Şokpar – (*qazax sözüdür*) – ağac parçasından düzəldilmiş arxa ucu nazildilmiş əmuddur.

Şpaqa – (*italyanca «spada» sözüdür*) – tək və ya ikiəgizli, düz-ensiz tiyəli, deşici (nadir hallarda deşici-çapıcı) soyuq silahdır. Tiyəsi daban hissədən ucuna doğru

tədricən ensizləşməklə üzərində novlar və ya tillər (sərtlilik qabırğası) vardır; en kəsiyi dairəvi, üçbucaqlı və ya rombşəkillidir. Tiyanın uzunluğu 660-900 mm (bəzilərinə 1000 mm və daha artıq), eni 40-50 mm, küpünün qalınlığı 4-6 mm-dir. Dəstəyi (efesi) düz və yaxud əyilmiş formada olub, adətən, qarda ilə və yaxud xaçşəkilli kəsişmə və qövslə komplektləşdirilir. Müasir ordularda komanda heyətinin parad geyiminin ləvazimatı olaraq istifadə olunur.

Şpaqa, idman – *bax: İdman şpaqası.*

Şpaqa, saray – *bax: Saray şpaqası.*

Ştangenalət – xətti ölçüləri (dərnlilik, diametr, uzunluq və s.) müəyyən etmək üçün alətdir; üzərində əsas şkala yerləşən ştanqdan və noniusdan ibarətdir. Müxtəlif Ş. növləri vardır: xarici və daxili ölçülər (125-2000 mm) üçün ştangenpərgar; dəqiq qeydə almaq, nişan vurmaq və hündürlüyü (2500 mm-dək) ölçmək üçün ştangenreysemus və s.

T

Taban – Hindistanda hazırlanan yüksək növ poladıdır.

Tam orijinal konstruksiyalı atipik soyuq silah – soyuq silahın bütün cinsi əlamətlərinə malik olan, lakin orijinal konstruksiyası üzrə quruluşuna, idarə olunma, əldə tutma və təsiretmə üsuluna görə təsnifat sistemində analoqu olmayan soyuq silahdır; buna görə də soyuq silahın hər hansı bir standart və ya qeyri-standard növünə, yarımnövünə aid etmək mümkün deyildir. Onun nümunələrinin öz adı olmur və əsasən öz xüsusiyyətlərinə və təsiretmə prinsipinə görə fərqləndirilir. Misal üçün, remen vasitəsilə ələ bağlanması və başın tərə nahiyəsinə əzici zərbə yetirmək üçün qurğusun təbəqədən əlin alt hissəsinə uyğun formada əldəqayırılma üsulla hazırlanmış, 1100-

1300 q çəkiddə vurucu-əzici soyuq nümunəsi heç bir istehsalat, təsərrüfat, məişət və ya xüsusi təyinta malik deyildir. «Qurğuşun əlcək», «yarıməlcək» və s. kimi predmetlər də belə silahlara aiddir.

Tamamlama – yarımfabrikat və məmulatların istehsalının texnoloji prosesində tələb olunan keyfiyyət, xassə və dəqiqliklərin əldə olunmasını təmin edən yekun əməliyyatıdır.

Tamoqavk (tomaxak, tomaxakan, tomaxquavk) – Amerika hindularının soyuq silah kimi istifadə etdikləri atıcı baltanın növ müxtəlifliyi. T.-in üç tipi mövcuddur: ispan – ayraşəkilli tiyəsi olan, fransız – rombşəkilli ucluğu olan və ingilis – düz ağzı və çıxıntılı küpü olan ucluqlu.

Tarixi silahşünaslıq – silahşünaslığın bir bölməsi olaraq odlu və soyuq silahın yaranması və evolyusiyasının öyrənir.

Ta-tao – ucuna doğru genişlənən Çin sablyasıdır.

Texnoloji əlamətlər – məmulatın xarici quruluşunun və daxili strukturunun texnoloji prosədə əmələ gələn əlamətləridir.

Teleskopik dəyənək – bir-birinin içinə girməklə yığılan bölmələrdən ibarət dəyənəkdir. Əllə və ya avtomatik üsulla işlək vəziyyətə gətirili. Bəzən qardası da olur.

Tesak – ağır enli tiyəli, daban hissədən ucuna doğru tədricən genişlənən, tək və ya ikiəgzli, əyri və ya düz tiyəli dəşici-çapıcı soyuq silahdır. Onun tiyəsinin uzunluğu 350 mm-dən 670 mm-dək, eni 40-60 mm, küpünün qalınlığı 6 mm-dəkdir. Dəstəyi (efesi) xaçşəkilli kəşiməli və ya məhdudlaşdırıcı dəstəkdən ibarətdir, bəzi nümunələrinin qövsü olur. Tesak I və II Dünya müharibələri dövründə alman ordusunun artilleriya və mühəndis hissələrinin silahlandırılmasında istifadə

olunmuşdur. Məhkəmə təcrübəsində çox nadir hallarda rast gəlinir, hərdən bir əldəqayırılma tesak nümunəsi ilə rastlaşmaq mümkündür.

Təbərzin – (farsca «»-balta + «»-yəhər sözlərindəndir) – e.ə. XIV-IX əsrlərdə Yaxın Şərq, xüsusilə Azərbaycanda geniş yayılmış çapıcı soyuq silahdır. T.-nin tiyəsinin ağzı yarım dairəvi, sapı düz olurdu. T.-i süvarilər yəhərə bağlayır və əlbəyaxa döyüş zamanı istifadə edirdilər. Ölkəmizin ərazisində daha çox tapıldığından mövcud elmi ədəbiyyatlarda «Zaqafqaziya T.-ləri» də adlanır. XVI-XVII əsrlərdə Avropada da yayılmışdı, lakin Avropa ordularında T.-dən yalnız piyada əsgərlər istifadə edirdilər. *Bax: Döyüş baltası, Tamoqavk.*

Təltif silahı – üzərində kimə və hansı xüsusi xidmətlərinə (idman, döyüş, qulluq) xidmətlərinə görə mükafat və ya priz kimi verilən və üzərində bu barədə müvafiq yazıları olan silahdır (şpaqa, sablya, şaşka, xəncər, kortik, bıçaq və s.).

Təmir – zədələnmiş və ya yeyilmiş məmulatın sazlığının, iş qabiliyyətinin bərpasıdır.

Təmirəyararlılıq – məmulatın, onda baş verə biləcək zədələnmələrin və yaranma səbəblərinin, texniki xidmət və təmir aparılması yolu ilə əvvəlcədən aşkar edilməsinə və aradan qaldırılmasına uyğunluq xassəsidir.

Təsərrüfat bıçaqları – müxtəlif təsərrüfat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi, əsasən yemək hazırlanması üçün nəzərdə tutulmuş bıçaqlardır. Bir çox ölkələrdə müəyyən dövlət və ya firma standartlarına, texniki şərtlərə uyğun hazırlanır. Adətən, qatlanmayan, dəstəyi ağac və ya plastmas materialdan olub sancma, yapışdırma və yaxud preslənmə üsulludur. Tiyəsi paslanmayan və ya karbonlaşmış poladdandır. Soyuq silah hesab olunmur. Kriminalistik təcrübədə cinayət

törədilməsi vasitəsi kimi daha çox istehsalat, təsərrüfat, məişət və xüsusi təyinatlı soyuq silah olmayan, lakin böyük məhəvmə gücünə malik predmetlərə rast gəlinir.

Tibb bıçaqları – tiyəli kəsici tibb alətləridir, soyuq silah hesab edilmir. Tibb bıçaqlarının tiyəsi və dəstəyi eyni bir monolit hazırlıqdan düzəldilir (nadir hallarda detalları qaynaq olunmuş tibb bıçaqlarına rast gəlmək mümkündür). Tibb sahəsində müxtəlif tipli və növlü bıçaqlardan istifadə olunur: amputasiya, qığırdaq, rezeksiya, transplantasiya və s. Köməkçi təyinatlı T.b. (dış texniki, gips üçün və s.) ağac və ya plastmas materialdan dəstəyə malikdir. Kriminalistik təcrübədə tib bıçaqlarının soyuq silaha dəyişdirilmiş nümunələrinə rast gəlinir.

Til – tiyənin üzərindəki qabarıqdır; T.-in mövcudluğu tiyənin en kəsiyini romb və ya üçbucaqlı şəklinə salır.

Tilişkə, qırıntı (metalda) – istehsal və ya istismar prosesində metal məmulatın və ya hazırlığın səthində, yaxud kənarında yaranan dişcikdir.

Tiyə – tiyəli soyuq silahın canlının bədəninə girməklə xəsarət (deşilmiş, kəsilmə, çapılmış və s.) yarada bilən məhvedici elementidir. Konstruksiyasından, ağızlığının olub-olmamasından və sayından, ucunun itiliyindən, forma və ölçülərindən asılı olaraq T. müxtəlif prinsipli təsirə malik ola bilər: deşici, kəsici, çapıcı, deşici-kəsici və s.

Tiyə ağzı – tiyənin kəsici tərəfidir. Onunla kəsici və çapıcı xəsarətlər yetirilir. Tiyə ağzının iti olması tiyənin təsir etdiyi obyektə daha dərin yaralamasını (zədə yetirməsini) təmin edir.

Tiyə ağzının itilənməsi – predmetin tiyə ağzının mexaniki, bir qayda olaraq, abraziv işlənməsidir. Tiyə ağzı əskər vaxtı ikitərəfli, nadir hallarda birtərəfli itilənir. İtilənmə tiyənin ortasından, dabandan və yaxud başqa hissədən

başlana bilər. İtilənmə xəttindən ağızlığın son kənarınadək məsafə itilənmə sahəsinin enini göstərir.

Tiyə ayrısı – tiyənin itilənməmiş qabırğasının ağzına tərəf mailliyidir (əyilməsidir). Formasına görə düz, batıq və ya qabarıq ola, hər iki tərəfdən və yaxud birtərəfi itilənə bilər.

Tiyəli soyuq silah – soyuq silahın yarımşifdir, məhvədicə elementə – canlının bədənində girməklə xəsarət (deşilmiş, kəsilmə, çapılmış və s.) yarada bilən tiyəyə malikdir. Əldə tutma üsuluna, idarə olunmasına, iş üsuluna, ölçülərinə və tiyənin bərkidildiyi qurğunun konstruksiyasına əsasən tiyəli soyuq silahları üç qrupa ayırmaq mümkündür: 1) dəstəklə (uzuntiyəli, ortatiyəli və qısatiyəli); 2) saplı və 3) dəstəksiz və ya sapsız, lakin uzunlüləli və ya ortalüləli odlu silaha bərkidilmək üçün qurğusu olan (süngülər). Tiyəli soyuq silahlar, adətən, bir tiyəyə malikdir. Ayrı-ayrı növlərinin, yarımşiflərinin iki tiyəsi vardır (çoxpredmetli ov bıçaqları, alebarda, berdeşin bəzi növləri və s.) Kriminalistik təcrübədə daha daha çox rast gəlinən dəstəklə, bəzi hallarda isə iynəşəkili soyuq silahlardır.

Tiyənin döyməsi – tiyənin kəşiməsindən ağzına doğru metal çıxıntısıdır.

Tiyənin en kəşiyi – tiyənin en kəşiyində həndəsi formalarla (üçbucaqlı, romb, altıbucaqlı, trapes və s.) xarakterizə olunan görünüşüdür.

Tiyənin maqnitləşmə xassəsi – tiyənin materialının maqnitə cəzb olunma (çəkicilik) qabiliyyətidir; bu isə tiyənin materialının tərkibində ferromaqnit birləşmələr olduğunu göstərir.

Tiyənin möhkəmliyi – soyuq silahın bədən xəsarəti yetirmək və istifadə olunduqdan sonra tamlığını qoruyub saxlama qabiliyyətini xarakterizə edən əsas xassələrindən biridir. Soyuq silahın kriminalistik

eksperimentində eksperimental yolla insanın dəri və yumşaq toxumalarına uyğun materiala (1-5 mm qalınlıqda rezin örtüklü yumşaq kauçuka) zərbələr yetirməklə təyin olunur.

Tiyənin ucu – soyuq silahın tiyəsinin ağızlarının (ikiağızlı tiyələrdə) və ağızı ilə küpünün (təkağızlı tiyələrdə) birləşən hissəsidir. Tiyənin itilik bucağı hər bir tiyəli soyuq silah növü üçün xarakterikdir. Ağız olmayan dəşici soyuq silahın ucunun itilik bucağı minimaldır.

Tiyəsiz (vurucu-əzici) soyuq silah – tiyəsi olmayan, lakin məhvəddici elementi kimi zərbə anında yumşaq toxumaları və sümükləri əzə biləcək möhkəm zərbəyeterici hissəyə malik soyuq silahdır. T.s.s. yarımşinif kimi quruluşuna, idarəetmə üsuluna, əldə tutma və iş üsuluna görə üç qrupa bölünür: mili və zərbə hissəsi olan (əməd, dəyənək, toppuzlar, şeşpər, və s.); mili və ya ilgəkli və əyilən asılqanlı, zərbə yükü olan (gürz, döyüş qamçısı, nunçaku); əl içinə yerləşdirilə bilən (kastetlər, əl içliyi, əzici üzüklər və s.).

Toppuz – (*bulava; latınca «bulla» - kürə sözündəndir*) – ağac və ya metaldəstəkli və kürəşəkilli başlıqlı (bəzi hallarda tikanları olan vurucu hissəli) qədim vurucu soyuq silah növü. Dəstəyinin uzunluğu 500-800 mm-dir. Başlığı daşdan olan torruzlar Neolit, metal toppuzlar isə Tunc dövründə meydana gəlib. Azərbaycanda arxeoloji qazıntılar zamanı e.ə. III minilliyə aid tunc toppuzlar tapılmışdır. Qədim Şərqi üçün səciyyəvidir. Romada II əsrdən məlumdur. Avropanın bir çox ölkələrində XIII-XVII əsrlərdə yayılmışdı, lakin tədricən döyüş əhəmiyyətini itirmişdir. XIX əsrdə türk paşalarının, polyak və ukraynalı getmanların hakimiyyət və ləyaqət simvolu olmuşdur. Kriminalistik təcrübədə yalnız əldəqayırılma növlərinə, o cümlədən idman hantellərindən düzəldilmiş və ya tornaçı dəzgahında tam yonulmuş növlərinə rast gəlinir.

Tökmə – əridilmiş materialların qəlib formaya tökülməsi yolu ilə məmulatların hazırlanması prosesidir.

Tuğ – ucuna at quyruğu saçağı bənd olunan mizraqdır; simvolik xarakter daşımaqla hakimiyyət rəmzi sayılırdı. Orta əsrlərdə bir T.-u olmaq sancaqbəyini, ikisi bəylərbəyini, üçü isə paşanı göstərirdi. *Bax: Bunçuk.*

Tunc – mis metalının digər kimyəvi elementlərlə (sinkdən başqa) ərintisidir (adətən çoxkomponentlidir). Bıçaq və digər tiyəli soyuq silahların dəstəyinin ayrı-ayrı detallarının hazırlanmasında T.-dan geniş istifadə olunur.

Turist bıçaqları – səyyar həyat təzi ilə əlaqədar təsərrüfat-məişət işlərini yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuş bıçaqlardır; bir çox funksiyaları üst-üstə düşdüyündən öz xarakterinə görə ov bıçaqlarına yaxındır. Bir qayda olaraq, çoxpredmetli formada hazırlanır. Onların tiyəsi açıq vəziyyətdə fiksatora malik deyildir, ucu orta xəttədən aşağıda yerləşir. Bu bıçaqlar deşici-kəsici zərbə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmamışdır və soyuq silah hesab edilmir. Bəzi ölkələrdə zavod üsulu ilə hazırlanmış turist bıçaqları yuxarıda sadalanan funksiyalardan başqa, həm də insan və heyvan hücumundan müdafiə olunmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur; daimi bərkidilmiş tiyə ilə və yaxud döyüş vəziyyətində fiksatorlu tiyə ilə qatlanan, bəzən isə qatlanan söykəklə (məhdudlaşdırıcı ilə). Bir çox nümunələrin tiyəsi fin bıçağının tiyəsinə, dəstəyi isə ov bıçaqlarının dəstəyinə uyğundur. Bu cür bıçaqlar, heç bir məhdudiyyət olmadan sərbəst satılsa da, sözsüz ki, deşici-kəsici soyuq silahdır.

Türk poladı – Türkiyədə hazırlanan polad növüdür (bulat).

Türk kamani – Osmanlı imperiyasının ərazisində yayılmış bərk ağac növlərindən, sümük və buynuz təbəqələrindən, eləcə də heyvan vətərlərindən yığılmış mürəkkəb kamandır.

Türk sablyası – tiyəsinin ayrılığı üçdə ikisindən başlayan, yuxarı üçdə biri isə düz olan sablyadır. S. sağdan sola sarınmış ipək sarğıda gəzdirilirdi.

Türk sablyasının gəzdirilmə üsulu – sablyanın qurşağa taxılması və ya sarğılı tiyəsi önə və ya yuxarıya doğru gəzdirilirdi.

Türk xəncəri – türk milli xəncəridir. İki variantda mövcuddur: en kəsiyi rombşəkilli düz tiyəli (tiyəsinin uzunluğu 300-400 mm) və beybut tipli (tiyəsinin uzunluğu 200 mm-dən artıq).

Türkmən bıçaqları –söykəksiz, ensiz dəstəkli, müxtəlif təsərrüfat, məişət, suvenir və yaxud istehsalat təyinatlı milli bıçaqlardır. Əksər növü («pıçak», «gezlik», «kəsər» və s.) birbaşa istehsalat, təsərrüfat-məişət təyinatı üzrə hazırlanmışdır, bədən xəsarəti yetirmək üçün nəzərdə tutulmamışdır və soyuq silah hesab edilmir. Yalnız «cövher bıçak» adlandırılan türkmən bıçağı soyuq silaha aid edilə bilər..

U

Uşaq soyuq silahı – uşaqlar (18 yaşınadək) üçün nəzərdə tutulmuş, kiçik ölçüləri ilə fərqlənən soyuq silah nümunələridir.

Uzuntiyəli soyuq silah – dəstəkli və tiyəsinin uzunluğu 600-700 mm-dən 900-1000 mm-dək və daha artıq olan (sablya, şaşka, palaş, şpaqa, rapira, konçar, qılınc, yatağan, bəzi xəncərlər) tiyəli soyuq silahın növüdür.

Ü

Üçbarmaq – saplı deşici soyuq silahtır.

Ümumi korroziya – məmulatın bütün səthinin (misal üçün, tiyənin) dağılmaı ilə müşayiət olunan korroziyadır.

Ümumi təyinatlı ov bıçağı – əsasən iri heyvanların ovlanması üçün nəzərdə tutulmuş ov bıçağıdır.

Üzvi şüşə – əsası üzvi polimerlər (poliakrilatlar, polistirol, polikarbonatlar və s.) olan optik şəffaf bərk materialların texniki adıdır. Ü.ş.-ni bəzi xarici ölkələrdə pleksiqlas, perspeks, klareks adı ilə də istehsal edirlər.

V

Vommer – avstraliyalılara məxsus atıcı taxta lövhədir.

Vurucu-əzici silahtın ucluğu – möhkəm dəstəqli vurucu-əzici soyuq silahtın (toppuzun, qanadlı toppuzun, şeşpərin və s.); əksər hallarda metaldan olmaqla, bəzən tikanlarla, lələklərlə, mıxlarla təchiz olunur.

Vurucu-əzici soyuq silaht – insanın baş və bədəninin müxtəlif hissələrinə zərbələr yetirmək, yumşaq və sümük toxumaların əzmək üçün nəzərdə tutulmuş məhvetmə prinsipiə görə soyuq silahtın yarımşinfidir, əldə tutma, idaretmə və istifadə üsuluna görə tiyəsiz soyuq silahtdır. Hər bir soyuq silaht üçün olduğu kimi, tiyəsiz (vurucu-əzici) soyuq silahtın də başlıca əlamətlərindən biri onun birbaşa istehsalat və ya təsərrüfat-məişət təyinatının olmamasıdır. Tiyəsiz (vurucu-əzici) soyuq silahtlar konstruksiyasına, ölçülərinə və tətbiq edilmə xarakterinə görə üç növə bölünür: 1) ucuna ağır (yaxud ağır olmayan) yük bərkidilmiş, uzun düz milli soyuq silaht; zərbə yetirilərkən onun möhkəmliyi, çəkisi və insanın əzələ qüvvəsi hesabına fırlanma radiusu rol oynayır (əməd, dəyəmək, toppuz, qanadlı toppuz, kiçik

toppuz, şeşpər); 2) mil və ya ilgəkli və əyilən asılqanlı zərbə yükü olan tiyəsiz soyuq silah; zərbə yetirilərkən insanın əzələ qüvvəsi ilə bərabər yükün yelləndirilməsi zamanı yaranan inersiyadan istifadə olunur (gürzün bütün növləri, döyüş qırmancı və qamçısı, nunçaku); 3) açıq əlin və ya sıxılmış yumruğun zərbə gücünü artıran soyuq silah (əl içlikləri, kastet (beşbarmaq), üzük).

Vuts – hind poladının sortudur.

Y

Yapışdırma – *bax*: **Dəstəyin yapışdırma üsulu ilə bərkidilməsi.**

Yarımsablya – konstruksiyasına görə adi uzuntiyəli sablyadan heç nə ilə fərqlənməyən deşici-çapıcı silahdır, eyni ölçüdə dəstəyi, lakin daha qısa (450-550 mm) tiyəsi vardır. Tiyəsinin nisbətən kiçik ölçüdə olması və ucunun itiliyi yarımsablyadan deşici silah kimi istifadəsinə imkan verir. XVIII-XIX əsrlərdə bir sıra ölkələrin piyada və artilleriya ordu hissələrinin silahlandırılmasında istifadə olunmuşdur. XX əsrin ordu yarımsablyalarından tiyəsinin uzunluğu 520 mm, ümumi uzunluğu isə 690 mm olan yapon «kokatana»sı tanınmışdır.

Yatağan – (*türk sözüdür*) – əyri tiyəli, təkəzli, çapıcı, kəsici-çapıcı və ya deşici-kəsici-çapıcı soyuq silahdır. Tiyəsinin ucu dəstəyin oxu istiqamətindədir, onun qabarıq tərəfində ağzı, çökək tərəfində isə küpü yerləşir. Qılınc tiyəsindən fərqli olaraq Y.-nın tiyəsinin arxa tərəfi qabarıq olur. Yatağanın dəstəyi qardasıdır, məhdudlaşdırıcı olmaya və yaxud özünü zəif biruzə verə bilər. Dəstək sümükdən (nadir hallarda metaldan) hazırlanmaqla haçalanmış formadadır (ovucu dirəmək üçün), bəzəkli və ya ağızlıq tərəfə çıxıntılı olur. Ümumi uzunluğu 810 mm-dək, tiyəsinin uzunluğu 690 mm, çəkisi 800 q-dır (qını ilə birlikdə 1200 q-dək). XVI

əsrədən Türkiyədə, Cənubi Qafqaz, Balkan yarımadası və Yaxın Şərqi ölkələrində istifadə olunmuşdur.

Yastı deformasiya – üç əsas oxdan biri üzrə ölçüsü sifirə bərabər olan deformasiyadır.

Yavara – kastetin (beşbarmağın) növ müxtəlifliyidir; yapon nindzalarının silahlarından. Qulplu ağac (metal) milə – dəstəyə (həvəngdə) oxşar formadadır. Döyüş texnikasında əsasən bədənin zəif nöqtələrinə zərbə yetirilməsi nəzərdə tutulur; belə olmadıqda Y.-nın (xüsusilə ağac materialdan olan) təsiretmə gücü çox zəifdir.

Yelman – tiyənin ucundan zərbə mərkəzinə doğru tədricən genişlənməsidir. Zərbə anında tiyənin həmin hissəsinə daha böyük ağırlığın düşməsinə təmin edir. Y.-a əsasən türk sablyalarında rast gəlinir.

Yeyilmə – soyuq silahın üst təbəqəsinin və yaxud kənarlarının sürtünmə prosesində dağılması nəticəsində səthinin ölçülərinin, formasının və ya vəziyyətinin dəyişməsidir.

Yumruq döyüşü – antik idman növüdür. B.e.ə. 688-ci ildə yumruq döyüşü Olimpiya oyunları sırasına daxil edilmişdi. B.e.ə. V əsrdəki döyüşçülərin yumruqları dəri qayıqlarla sarınırdı, sonradan həmin «yumşaq» sarğılar hörülmüş dəri əlcəklərlə əvəz olundu, barmaqların ucları saçıda qalırdı. Professional idman inkişaf etdikcə əlcəklərə iti uclu dəri kastetlər bərkidilməyə başlandı; onların köməyi ilə düşməyə ağır zərbələr yetirmək mümkün idi. Əlcəklərin içərisinə metal predmetlərin bərkidilməsi haqqında Roma yazıçıları da yazmışlar. Bütövlükdə metal əlcəklər ilk dəfə Roma İmperiyasında qladiator döyüşlərində yaranmışdır.

Z

Zağ – dekorativ və ya qoruyucu örtük əmələ gətirmək məqsədilə polad və ya çuqun məmulatların səthində yaradılmış tünd göy və ya qara rəngli oksidləşmiş təbəqədir.

Zavod (sənaye, firma, fabrik) üsulu ilə hazırlanmış soyuq silah – müəyyən olunmuş dövlət və ya firma standartları və ya texniki şərtlər əsasında sənaye müəssisələri tərəfindən hazırlanmış soyuq silahdır. Bu silahların üzərində (əksər hallarda tiyəsinin səthində), bir qayda olaraq, istehsalçı zavodun və ya firmanın tam, qısaldılmış və ya simvolik adını, tiyəsinin materialının xassəsini (misal üçün, «HEPЖ», «Rostfrei», «Nerez» və s.), poladın markasını («Solingen» və s.), silah nümunəsinin seriya və nömrəsini, deviz və başqa simvolik nişanı (ulduz, gerb, heyvan təsviri və s.) bildirən müvafiq zavod nişanları əks etdirilir.

Zərbə mərkəzi – zərbə yetirilən anda tiyənin obyektə ilkin kontaktda olan nöqtəsidir.

Zərbə yetirilərkən soyuq silahın əldə rahat tutulması – soyuq silahın eksperimental yolla müəyyən edilən əlamətidir. Tədqiqat obyektinin konkret növündən, yarım növündən və növ müxtəlifliyindən asılı olaraq və tarixən qazanılmış üsullarla (misal üçün, ordu bıçağı ilə zərbə yetirilərkən söykəklə məhdudlaşdırıcıya sıxılmaqla dəstəkdən yapışmaq, fin bıçağının yalnız dəstəyinin sonuna təsir etmək, Qafqaz xəncərlərinin dəstəyinin başlığından tutmaq və s.) zərbələr yetirilir.

Zülfəqar, zülfiqar – tiyəsinin ucu haçalanan Şərqi sablyasıdır (imam Əlinin haçalanan ikiuclu qılıncına verilən addır).

h.e.n. Cabir Sirac oğlu Əhmədov

**SOYUQ SİLAHIN KRİMİNALİSTİK EKSPERTİZASI ÜZRƏ
XÜSUSİ TERMİNLƏRİN İZAHLI SÖZLÜYÜ**

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Terminologiya Komissiyası

© Jab Yk

Tel.: (+99412) 5985302

Mob.: (+99455) 3215277

(+99450) 3215277

Faks: (+99412) 5985206

E-mail: crim_jab@yahoo.com

Çapa imzalanmışdır 14.11.2008
Format 84*108 16/1 Həcmi 5,25 ç.v.
Sifariş 09 Tiraj 300
Qiyməti müqavilə ilə

«ƏZİZOĞLU-H» MMC
Bakı şəhəri, A.Şaiq küç., 13